

Gennadius Kütüphanesi Arşivindeki Osmanlı Dönemi Belge Koleksiyonları Üzerine Bir Değerlendirme: Tepedelenli Ali Paşa ve Konstantinos Musurus Koleksiyonları*

*A Review of Ottoman-era Collections in the Gennadius Library:
Ali Pasha Tepelena and Konstantinos Mousouros Collections*

NURAY OCAKLI**

öz

Yunanistan'ın önde gelen araştırma kütüphanelerinden biri olan Gennadius Kütüphanesi aynı zamanda önemli arşiv koleksiyonlarına da ev sahipliği yapmaktadır. Bu koleksiyonlardan (Tepedelenli) Ali Paşa ve Konstantinos Musurus koleksiyonları Osmanlıca belgeler ya da farklı dillerdeki belgelerin üzerine düşülmüş Osmanlıca notlar içermeleri sebebiyle Osmanlı Arşivi ile karşılaştırmalı çalışmaların yürütülmesine elverişli kaynaklar sunmaktadır. Bu çalışma Gennadius Kütüphanesi'ndeki bu iki önemli koleksiyonunu tanıtmayı ve bu koleksiyonlardan alınan belgelerle Osmanlı Arşivi'nde yapılabilecek çalışmalara örnekler vermeyi amaçlamaktadır. Bu koleksiyonlar arasında, içinde sekiz yüze yakın Osmanlıca resmî devlet belgesi barındıran Musurus Koleksiyonu bu konuda büyük bir potansiyele sahiptir fakat bu koleksiyondaki Osmanlıca belgelerin bir kataloğunun yapılmamış olması bu belgeler üzerinde yürütülecek çalışmaları güçleştirmektedir. 2023 yılında Gennadius Kütüphanesi'nde yürüttüğümüz araştırmalarımız sırasında Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgeleri inceledik ve çalışma konularımızla ilgili belgelerin fotoğraflarını aldık. Yürüttüğümüz bu çalışma göstermektedir ki, bu koleksiyondaki Osmanlıca belgeler Avrupa tarihi, Balkan tarihi, Osmanlı modernleşme tarihi, Modern Yunanistan tarihi, kadın çalışmaları, eğitim tarihi, nüfus hareketleri ve göç, bölgesel adli vakalar, askerî sistemin dönüşümü ve daha pek çok konuda yürütülebilecek çalışmaların başlıklarını içinde barındırmaktadır. Bu sebeple makalemizde, Musurus Koleksiyonu'nundaki Osmanlıca belgeler üzerinde edindiğimiz araştırma tecrübeleri ışığında; bu evraklar için nasıl bir katalog hazırlanabileceği, katalogdaki konu başlıklarının neler olabileceği, anahtar kelimeler ve belgelerin

* Makale geliş tarihi: 17 Eylül 2024, kabul tarihi: 20 Kasım 2024, araştırma makalesi.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul/Türkiye, nuray.ocakli@izu.edu.tr, ORCID

tarihlerini belirleme konularında karşılaşılabilecek sorunlarla ilgili değerlendirmelere yer verdik. Çalışmamızın sonuçları göstermektedir ki, Ali Paşa ve Musurus koleksiyonlarındaki Osmanlıca belgeler üzerinde çalışmalar yapılması hem bu koleksiyonlardaki Rumca, İngilizce, Fransızca vb. dillerdeki belgelerin daha iyi anlaşılması hem de Gennadius Kütüphanesi'ndeki kaynaklardan yola çıkarak Osmanlı Arşivi'nde devam edecek daha geniş araştırmaların yapılabilmesi için büyük önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Tepedelenli Ali Paşa, Gennadius Kütüphanesi, Konstantinos Musurus, Osmanlı İmparatorluğu, Yunanistan Arşivleri

ABSTRACT

The Gennadius Library is a specialized research library in Greece, and among the archival collections in the library, Ali Pasha (Tepelena) and Konstantinos Mousouros archives include documents in Ottoman Turkish. This paper will introduce these documents in Ali Pasha and Mousouros collections respectively. Specifically, Mousouros Collection consists of approximately eight hundred documents in Ottoman Turkish but their contents are not described in the catalogue of the library. Although the personal papers and the documents in Ottoman Turkish are complementary sections of the Mousouros Collection, it is difficult to assess these papers in Section 8 without a catalogue to guide the researcher. In 2023, while carrying out research in the Gennadius Library, I examined the documents in Ottoman Turkish that provide a glance into the diplomatic and socio-economic history in the 19th century from Ottoman perspectives. A systematic catalogue prepared for these documents would allow researchers to conduct comparative studies with the other sections of Mousouros Collection and the sources in the Ottoman Archive. This study suggests titles to categorize these documents in a separate catalogue, in which each document is described with key words and the Islamic/Rumi dates in the documents are provided in the Gregorian calendar. This study indicates that these sources in Ottoman Turkish in Ali Pasha and Mousouros collections would help to better understand the contents of documents in the other sections of these archives, and also that these documents are crucially important for broader studies by historians that would begin in the Gennadius Library and end in the Ottoman Archive.

Keywords: Ali Pasha Tepelena, Gennadius Library, Konstantinos Mousouros, Ottoman Empire, Archives in Greece

Giriş

YUNANİSTAN'ın özel girişimle kurulmuş en büyük kütüphanesi olan Gennadius Kütüphanesi araştırmacılara sunduğu yazma, matbu, görsel malzeme ve sanat koleksiyonları yanında önemli arşiv koleksiyonlarına da ev sahipliği yapan bir araştırma kütüphanesidir.¹ Gennadius Kütüphanesi'nin temeli "The

¹ Bu makale ile birlikte daha pek çok araştırmamın ön çalışmalarını ASCS at Athens bünyesindeki arşiv ve kütüphanelerde yapmama olanak sağlayan Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği- Ankara [şubesine] ve

American Peace Society” onur üyesi Yunan diplomat Joannes Gennadius'un (1844-1932) yirmi altı bin ciltlik kitap koleksiyonunu 1922'de “American School of Classical Studies at Athens'e (ASCS)” bağışlaması ile atılmıştır.² ASCS mütevelli heyeti bu önemli bağışı, kitapların korunabileceği bir kütüphanenin yapımı ve sonrasında bu kütüphanenin geliştirilmesi ve idamesi ile ilgili konuların çözüme kavuşturulması şartıyla kabul etme kararı almıştır. Bu konular, kütüphane binasının inşa ve idame masraflarını karşılamak amacıyla Carnegie Şirketi'nin ASCS'e iki yüz bin dolarlık bir bağış yapması ve Yunanistan hükûmetinin Marasli Caddesi'nin sonunda ağaçlandırılmak üzere ayrılmış araziye kütüphane binasının inşası için tahsis etmesi ile çözüme kavuşturulmuştur.³ Bu konudaki haberler Antik Yunan ve Roma kültürlerinin tanıtılması konusunda faaliyet gösteren bir dernek olan “The Classical Association of the Middle West and South”un yayın organı “*The Classical Journal*”da 1922 yılında ilgililerle paylaşılmıştır.⁴ Diğer taraftan, Joannes Gennadius'un kütüphanesini ASCS'e bağışlamak için bağış senedine şerh düştüğü şartlar da bu kütüphanenin misyonunu şekillendirmiştir. Bağışladığı kitaplar ile kurulacak kütüphanenin Yunanistan'da olması, inşa edilecek ayrı bir binada hizmet vermesi ve bu kütüphanenin hiçbir ayırım gözetmeksizin dünyanın bütün milletlerinden bilim insanlarına açık olması Joannes Gennadius'un bağış senedinde şart koştuğu maddeler arasında yer almaktadır. Bu şartlar, Gennadius Kütüphanesi'ni hem Yunanistan'ın bir entelektüel değeri olarak ülke içinde tutmayı hem de dünyanın dört bir yanından gelecek bilim insanlarının çalışmalarını yürüteceği bir araştırma merkezi hâline getirmeyi amaçlıyordu.⁵ İnşaatına 1923 yılının Eylül ayında başlanan kütüphane binasının yapımı 1925 yılında tamamlanmış ve böylece 1920'li yıllarda ASCS yönetim kurulunun gündemini meşgul eden ve Yunanistan hükûmeti ile müzakere edilmesini gerektiren projelerden bir tanesi gerçekleştirilmiş oldu.⁶ Gennadius Kütüphanesi 23 Nisan 1926'da açıldığında, dönemin akademik dergilerinde yayımlanan yazı ve makalelerde öne çıkan ortak görüş, bu kütüphanenin Amerika ve Yunanistan arasındaki dostluk ve işbirliğinin önemli bir göstergesi, kalıcı bir sembolü olmasıydı.⁷ Açıldıktan sonra da hızla gelişen ve zenginleşen bu önemli kütüphaneye sadece 1930-1937 yılları arasında dört bin beş yüze yakın

---

W.D.E. Coulson & Toni M. Cross Aegean Exchange Programı'na teşekkür ederim. Atina'daki araştırmalarım sırasında bana yol gösteren, derin bilgisini ve elindeki kaynakları benimle paylaşan değerli hocamız Dr. Harriet Blitzer'e, Gennadius Kütüphanesi Direktörü Sayın Dr. Maria Georgopoulou'ya ve bu önemli kütüphanenin kıdemli kütüphanecisi sayın Irini Solomonidi'ye çalışmalarına yaptıkları değerli katkılardan dolayı teşekkür ederim. Ayrıca değerli arşiv uzmanları Eleftheria Daleziou, Alexis Malliaris ve Leda Costaki'ye Gennadius Kütüphanesi'ndeki Osmanlıca belgeler üzerinde yürüttüğüm araştırmalar sırasındaki yardımlarından dolayı müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

² Edwin D. Mead, “Washington and the Peace Party,” *Advocate of Peace Through Justice*, 88/6 (1926), s. 338.

³ Eleftheria Daleziou “Adjuster and Negotiator: Bert Hodge Hill and the Greek Refugee Crisis, 1918–1928”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 82/1 (2013), s. 62.

⁴ “The Gennadius Library and the American School in Athens”, *The Classical Journal*, 18/2 (1922), s. 71.

⁵ <https://ascsa.edu.gr/research/gennadius-library/about-us/history> [Erişim tarihi 17.06.2024]

⁶ Daleziou “Adjuster and Negotiator: Bert Hodge”, s. 62.

⁷ Lucy E. Smith, “The Dedication of the Gennadius Library”, *The American Magazine of Art*, 17/ 7 (1926), s. 347; “The Dedication of the Gennadeion at Athens E.P.B., *American Journal of Archaeology*, 30/ 2 (1926), s. 203.

kaynak dâhil oldu.⁸ Bugün Gennadius Kütüphanesi yüz kırk beş binin üzerinde nadir eser, yazma, harita, arşiv belgesi, gravür; sanat, tarih ve kültür alanlarındaki kitaplar, dergiler ve daha pek çok önemli kaynağı araştırmacıların kullanımına sunan bir araştırma kütüphanesidir.⁹ Gennadius Kütüphanesi'nin özel koleksiyonları arasındaki, Osmanlı ve Bizans tarihi, sanat ve arkeoloji, coğrafya ve gezi, Akdeniz haritaları, Modern Yunanistan tarihi gibi pek çok koleksiyon Osmanlı tarihi araştırmacıları için önemli kaynaklar sunmaktadır.¹⁰ Bu koleksiyonların yanında dijitalleştirilerek online erişime açılmış olan fonlar da Osmanlı tarih araştırmaları için önemli kaynaklar barındırmaktadır. Bu yönüyle de Gennadius Kütüphanesi Osmanlı dönemine ait fotoğraflar, gravürler, Osmanlı ülkesinin bölgelerinin, şehirlerinin ve İstanbul'un Almanca, Fransızca ve Yunanca haritaları gibi pek çok önemli görsel malzemeye online erişim hizmeti sunmaktadır.¹¹ Gennadius Kütüphanesi aynı zamanda Bizans Yunancası yaz kursları, araştırma projeleri, online sergiler gibi pek çok faaliyet gerçekleştirmekte ve araştırmacılar için kısa dönemli ve yıllık araştırma bursları vermektedir. Her yıl dünyanın pek çok ülkesinden araştırmacılar Gennadius Kütüphanesi'ne gelmekte ve yürüttükleri çalışmalarını zenginleştirecek kaynaklar üzerinde çalışma imkânı bulmaktadırlar.

Gennadius Kütüphanesi'nin ev sahipliği yaptığı kaynaklar, özellikle Osmanlıca resmî devlet belgeleri barındıran Tepedelenli Ali Paşa ve Musurus koleksiyonları Osmanlı tarihçileri, Avrupa tarihçileri ve XIX. yy. dünya tarihi araştırmacıları için özel bir önem taşımaktadır. Bu makale Gennadius Kütüphanesi'nin sunduğu kaynakları tanıtmayı, Ali Paşa ve Musurus koleksiyonlarda başlayacak araştırmaların Osmanlı Arşivi kaynaklarıyla nasıl geliştirilip zenginleştirilebileceğini örneklemeyi amaçlamaktadır. Makalenin birinci bölümü Gennadius Kütüphanesi kaynaklarını ve bu kaynakların kullanımını kolaylaştırmak için hazırlanmış özel katalogları tanıtmaktadır. İkinci bölüm Ali Paşa Koleksiyonu'nu tanıtmakta ve bu koleksiyondaki belgelerin üzerindeki Osmanlıca notların nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili olarak Ali Paşa Koleksiyonu ve Osmanlı Arşivi belgelerinden örnekler vermektedir. Üçüncü bölüm, Gennadius Kütüphanesi arşivlerinde, içinde en fazla sayıda Osmanlıca evrak barındıran fon olan Musurus Koleksiyonu'nun belgelerini tanıtmaktadır. Ayrıca bu koleksiyondaki Osmanlıca belgelerin nasıl kataloglanması gerektiğiyle ilgili araştırma tecrübelerimiz ve görüşlerimiz üçüncü bölümde özetlenmekte, koleksiyondaki Osmanlıca belgelerin önemine dikkat çekmek için Musurus Koleksiyonu ve Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden karşılaştırmalı örnekler verilmektedir. Makalenin dördüncü bölümünde Musurus Koleksiyonu'nunda bulunan Osmanlıca evraklardan bir tanesi detaylı bir şekilde incelenmekte ve bu belgedeki anahtar kelimeler kullanılarak Osmanlı Arşivi'nde yapılacak bir araştırmanın tarihçilere sunabileceği kaynaklar, araştırma konuları ve proje başlıkları

⁸ Miller William, "Additions to Modern Greek History in the "Gennadeion", *The Journal of Modern History*, 9/1(1937), s. 56.

⁹ <https://ascsa.edu.gr/research/gennadius-library/about-us> [Erişim tarihi 17.06.2024]

¹⁰ <https://ascsa.edu.gr/research/gennadius-library/the-collections> [Erişim tarihi 17.06.2024]

¹¹ <https://www3.ascsa.edu.gr/index-gennadius.html> [Erişim tarihi 17.06.2024]

örneklendirilmektedir. Makalenin sonuç bölümünde Ali Paşa ve Musurus koleksiyonlarıyla ilgili değerlendirmelerimize yer verilmektedir.

Osmanlı Tarihine Dair Nadir Eserler ve Seyahatname Koleksiyonları

Gennadius Kütüphanesi pek çok yazma ve nadir kitap koleksiyonuna ev sahipliği yapan bir kütüphanedir ve bu koleksiyonlardan bir tanesi de altmış iki adet nadir matbu eserlerden oluşan “incunabula” koleksiyonudur. Kütüphanenin nadir matbu eserler koleksiyonu konu itibarıyla sadece Yunanistan ile ilgili olan kitaplardan oluşmaktadır. Francis R. Walton bu koleksiyon üzerine yazdığı makalede bu kitaplar ile ilgili detaylı bilgiler vermekte ve bu koleksiyon hakkında çok önemli değerlendirmeler yapmaktadır.¹² Bu koleksiyondaki altmıştan fazla kitap göstermektedir ki her ne kadar İstanbul'un fethi Batı'da bir trajedi olarak yorumlanıyor olsa da; aynı zamanda bu olayın bir sonucu olarak, bu dönemde İtalya'ya sığınan Bizans aydınları, editörler ve yayıncılar İtalyan kültürüne ve bu yolla da Batı medeniyetine çok büyük bir katkı yapmışlardır.¹³ Bu küçük ve gayet dar bir konu çeşitliliğine sahip olan “incunabula” koleksiyonunun İstanbul'un fethinin Avrupa kültürü üzerindeki önemli katkısını açıkça gözler önüne seriyor olması çok dikkat çekicidir. Koleksiyondaki XVI. yy. öncesinde basılmış nadir matbu eserlerin en önemli özelliği, koleksiyondaki kitapların çok iyi durumda olmasıdır. Bu bölümdeki kitapların büyük bir çoğunluğu 1453-1500 döneminde İtalya'da basılmış olan, Antik Yunanca metinlerin versiyonları ve Yunanca metinlerin Latince çevirileriyle birlikte verildiği kitaplardır. Koleksiyondaki matbu kitaplardan on yedi ciltlik bir bölümü Osmanlı-Bizans ilişkileri ve İstanbul'un fethinin sonuçlarıyla ilgilidir. Bu sebeple Gennadius Kütüphanesi'ndeki “incunabula” koleksiyonu Osmanlı tarihçileri için önemli kaynaklar barındırmaktadır.

Gennadius Kütüphanesi'nin sunduğu değerli kaynaklar arasında Osmanlı tarihi araştırmaları için önemli olan bir başka koleksiyon da gezi yazıları ve seyahatnameler koleksiyonudur. Bu önemli koleksiyonda bulunan kaynakların araştırmacılar tarafından daha verimli kullanılabilmesi için Shirley Howard Weber tarafından hazırlanan iki katalog yayımlanmıştır. Bu kataloglar Gennadius Kütüphanesi kaynaklarının sınıflandırıldığı on yedi başlıktan biri olan “Geography and Travel in the Near East from the earliest times to the present” başlığı altındaki kaynakların XIX. yy. öncesi ve sonrası olmak üzere sınıflandırılmasıyla oluşturulmuş ve iki cilt hâlinde yayımlanmıştır.¹⁴ Bu kataloglar kitapların basım bilgileri ve farklı edisyonları hakkında detaylı bilgi vermesi yanında, bu kaynaklarda geçen kişi ve yer isimleri,

¹² Francis R. Walton, “Gennadeion Notes, II: Incunabula in the Gennadius Library”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 32/2 (1963).

¹³ Walton, “Gennadeion Notes, II: Incunabula”, s. 212.

¹⁴ Shirley Howard Weber, *Voyages and travels in the Near East made during the 19 century; being a part of a larger catalogue of works on geography, cartography, voyages and travels, in the Gennadius Library in Athens*, (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1952); Shirley Howard Weber, *Voyages and travels in Greece, the Near East and adjacent regions, made previous to the year 1801; being a part of a larger catalogue of works on geography, cartography, voyages and travels, in the Gennadius Library in Athens*, (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1953).

bu isimlerle ilgili konular ve daha pek çok ayrıntının tasnif edildiği detaylı birer indeks içermektedir. Woodward'ın bu kataloglarla ilgili kitap değerlendirmeleri araştırmacılara katalogların her iki cildi ile ilgili bilgiler ve koleksiyonun tamamını kapsayıcı yorumlar sunmaktadır.¹⁵ Bu katalogları kullanarak en uygun anahtar kelimeleri belirleyebildiğimiz ve araştırma yapabildiğimiz bu önemli koleksiyon Osmanlı tarihçileri için çok önemli kaynaklar sunmaktadır.

1. Gennadius Kütüphanesi Arşivi'ndeki Tepedelenli Ali Paşa Koleksiyonu

Gennadius Kütüphanesi bünyesindeki arşiv, Modern Yunanistan'ın kuruluşu ve tarihine dair önemli kişisel ve aile belgelerinden oluşan koleksiyonlara ev sahipliği yapmaktadır. Bu kişisel arşivlerin bazılarında az sayıda da olsa Osmanlıca evrak bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, Markos A. Dragoumis'in 1770-1855 dönemini kapsayan kişisel evrakları içindeki 1833 yılına ait iki adet Osmanlıca belge ve Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında, 1912-1915 döneminde, Osmanlıca/Rumca olarak tutulmuş bir günlük verilebilir. Bu koleksiyonlar arasında, içinde en fazla sayıda Osmanlı dönemi belgesi barındıran koleksiyonlardan biri Delvine ve Tırhala mutasarrıflığı, Tesalya-Epir dağ geçitleri bölgesinin derbentler başbuğluğu ve otuz üç yıl boyunca Yanya sancağının mutasarrıflığı görevlerini yürütmüş olan Tepedelenli Ali Paşa'ya (ö. 1822) ait olan belgelerden oluşan koleksiyondur.¹⁶ Bu koleksiyondaki belgelerin 1952-1953 döneminde Gennadius Kütüphanesi Arşivi'nin bir parçası hâline gelmesinin ilginç bir hikâyesi vardır.¹⁷ Atina ve Cenevre'de bankacılık faaliyetleri yürüten Yunan Banker Damianos Kyriazis 1948 yılında öldüğünde arkasında önemli bir kitap, görsel malzeme ve el yazması koleksiyonu bırakmıştır. Kyriazis'in ölümünden beş yıl sonra mirasçuları vasiyetnamesindeki şartlar gereğince bu koleksiyonun bir kısmını Benaki Müzesi'ne ve Ali Paşa belgelerinin büyük bir bölümünün de arasında olduğu diğer kısmını da Gennadius Kütüphanesi'ne bağışlamışlardır. Ali Paşa koleksiyonundaki belgeler Vassilis Panayiotopoulos'un Dimitris Dimitropoulos ve Panagiotis Michailaris ile iş birliği içinde yürüttüğü otuz yıllık bir çalışma sonucunda dört cilt hâlinde yayıma hazırlanmıştır. Bu ciltler sırasıyla A cildi 1747-1808 dönemi, B cildi 1809-1817 dönemi, C cildi 1818-1821 dönemi belgelerinin transkripsiyonlarından ve D cildi de koleksiyonla ilgili bir giriş, belgelerin indeksi ve metinlerde geçen Osmanlıca, Rumca, Arapça, Farsça, Arnavutça, Eflakça, Fransızca, İtalyanca vb. dillerdeki kelimelerin anlamlarının verildiği, bu alan için çok değerli olan bir sözlükten oluşmaktadır.¹⁸

¹⁵ A. M. Woodward, "Voyages and Travels in the Near East Made during the XIX Century: Being Part of a Larger Catalogue of Works on Geography, Cartography, Voyages and Travels, in the Gennadius Library, Athens by Shirley Howard Weber", *The Journal of Hellenic Studies*, 74 (1954); A. M. Woodward "Voyages and Travels in Greece, the Near East and Adjacent Regions Made Previous to the Year 1801 (Catalogues of the Gennadius Library, II) by S. H. Weber", *The Journal of Hellenic Studies*, 75 (1955).

¹⁶ Kemal Beydilli, "Tepedelenli Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XL, 2011, s. 477.

¹⁷ <https://www.ascsa.edu.gr/news/newsDetails/the-ali-pasha-papers-published> [Erişim tarihi: 19.06.2024]

¹⁸ Vassilis Panayiotopoulos, D. Dimitropoulos and P. Michailaris, *Αρχείο Αλή Πασά, Συλλογή Χότζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Τόμος Α'*, (Atina: Institute of Modern Greek Research of the National Research Foundation, 2007); Vassilis Panayiotopoulos, D. Dimitropoulos and P. Michailaris, *Αρχείο Αλή Πασά, Συλλογή Χότζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Τόμος Β'*, (Atina: Institute of Modern Greek Research of the National Research

Ali Paşa dönemine ait belgelerle ilgili olarak yapılan en son yayın Benaki Müzesi ve Yunanistan Millî Arşivi'ndeki iki yüz yirmi dört belgenin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş olan beşinci cilttir ve bu çalışma “National Research Foundation – Historical Research Institute” tarafından Atina'da 2018'de basılmıştır.¹⁹ 1792-1820 dönemini kapsayan bu evraklar Ali Paşa döneminin Gennadius Kütüphanesi Arşivi'ndeki belgelerde bahsi geçmeyen olayları ve kişileriyle ilgili olması sebebiyle, dönemin ve bölgenin tarihine ışık tutacak önemli kaynaklardır. Ayrıca, yayımlanan beşinci cilt daha önce yayımlanmış olan üç ciltte bulunan belgeleri tamamlayıcı nitelikte olması sebebiyle de bu alandaki çalışmalar için büyük önem taşımaktadır. Benaki Müzesi'ndeki Ali Paşa belgeleri ile ilgili çalışma önceki ciltleri hazırlayan ekip tarafından yürütülmüş, transkripsiyonu yapılan belgelerin her biri için belge özeti ve araştırmacıların bu belgeleri daha etkin kullanabilmeleri için çok önemli olan kişi, yer isimleri ve terimler indekslerine yer verilmiştir. Ayrıca, bu metinlerin doğru anlaşılabilmesi için büyük öneme sahip olan bir sözlük de bu ciltte yer almaktadır. Önceki ciltlerde olduğu gibi, ilgili koleksiyondan seçilen belgelerin görüntüleri de yayımlanan bu son ciltte yer almaktadır. Yunanistan Millî Arşivi, Gennadius Kütüphanesi ve Benaki Müzesi'nde bulunan Ali Paşa dönemine ait belge koleksiyonlarının yayımlandığı beş cildi değerlendiren bir kitap eleştirisi Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin akademik dergilerinden “*Patrimonium. MK.: spisanie za kulturnoto nasledstvo - spomenici, restavracija, muzei*”de yayımlanmıştır.²⁰ Ali Paşa Koleksiyonu üzerinde yürütülen güncel bir proje ise 2015 yılında Stanford Üniversitesi'nde Ali Yaycıoğlu, Antonis Hadjikyriacou, Erik Steiner ve Fatma Öncel'den oluşan bir proje ekibi tarafından başlatılan “Mapping Ottoman Epirus” başlıklı dijital tarih projesidir.²¹ Bu proje yayımlanmış olan Ali Paşa Koleksiyonu belgelerini ve Osmanlı Arşivi kaynaklarını birbirlerinin tamamlayıcısı olarak kullanmayı ve Osmanlı Epirusu'ndaki değişim ve dönüşümleri analiz ederek haritalandırmayı amaçlamaktadır.²²

Gennadius Arşivi'nde yürüttüğümüz araştırmalar sırasında Ali Paşa Koleksiyonu'ndaki orijinal belgeleri inceleme fırsatımız oldu. Çalışmalarımız sırasında bu

---

Foundation, 2007); Vassilis Panayiotopoulos, D. Dimitropoulos and P. Michailaris, *Arχείο Αλή Πασά, Συλλογή Χότζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Τόμος Γ'*, (Atina: Institute of Modern Greek Research of the National Research Foundation, 2007); Vassilis Panayiotopoulos, D. Dimitropoulos and P. Michailaris, *Arχείο Αλή Πασά, Συλλογή Χότζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Τόμος Δ'*, (Atina: Institute of Modern Greek Research of the National Research Foundation, 2007).

19 Vassilis Panayiotopoulos, D. Dimitropoulos and P. Michailaris, *Arχείο Αλή Πασά Συλλογής Ι. Χότζη, Γενικών Αρχείων του Κράτους και Μουσείου Μπενάκη. Τόμος Ε' (1792-1820), Έκδοση-Σχολιασμός-Ευρετήρια*, (Atina: National Research Foundation – Historical Research Institute, 2018).

20 Jovica Grozdanovski, “Arχείο Αλή Πασά Συλλογής Χότζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών. Τόμος Δ' (Εισαγωγή-Ευρετήρια-Γλωσσάρι). Έκδοση-Σχολιασμός-Ευρετήρια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των: Δημήτρης Δημητρόπουλος και Παναγιώτη Μιχαηλάρη. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2009; Arχείο Αλή Πασά Συλλογής Ι. Χότζη Γενικών Αρχείων του Κράτους και Μουσείου Μπενάκη. Τόμος Ε' (1792- 1820). Έκδοση-Σχολιασμός-Ευρετήρια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των: Δημήτρης Δημητρόπουλος, Παναγιώτη Μιχαηλάρη. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, 2018” *Patrimonium. MK: Periodical for Cultural Heritage - Monuments, Restoration, Museums*, 15/6 (2022).

21 <https://mapoe.stanford.edu/sources-methods/ali-pasha-archive> [Erişim tarihi: 19.06.2024].

22 Ali Yaycıoğlu ve A. Hadjikyriacou ve F. Öncel ve E. Steiner ve P. Kastrinakis “Mapping Ottoman Epirus (MapOE, <https://mapoe.stanford.edu/>)”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 9/2 (2022).

belgelerin sadece bölgesel tarihe değil, Avrupa tarihinin karanlıkta kalmış pek çok yönüne ışık tutacak potansiyele sahip olması dikkatimizi çeken bir husus oldu. İncelediğimiz orijinal belgeler ve yayımlanmış ciltlerdeki transkripsiyonlarda gördüğümüz kadarıyla Rumca, İngilizce ve Fransızca olan bu belgelerin ön ve arka sayfalarında Osmanlıca olarak yazılmış kişi isimleri ve belgelerin konularıyla ilgili Osmanlıca notlar bulunmaktadır. Farklı dillerdeki belgelerin üzerindeki Osmanlıca bölümler pek çok yeni çalışma için önemli bir başlangıç noktasıdır ve bu bölümler, belgelerde bahsedilen konular ve adı geçen kişilerle ilgili Osmanlı Arşivi'nde yapılabilecek araştırmalar için en uygun anahtar kelimeleri vermektedir. Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler Ali Paşa belgelerinin Osmanlıca bölümlerinde kullanılan terminolojiye ve isimlerin Osmanlıca yazılış ve okunuşlarına göre tasnif edilmiş olduğundan bu arşivde yapılacak aramalarda kullanılacak anahtar kelimelerin de bu bölümlerdeki kelimeler arasından seçilmesi gerekmektedir. EK 1'de Gennadius Kütüphanesi Arşivi Ali Paşa Koleksiyonu'ndan aldığımız bir belgeyi Osmanlıca notların ne kadar önemli olduğunu gösteren bir örnek olarak vermek istiyoruz. Bu belge İngiltere büyükelçisi tarafından Mora, Arnavutluk ve Mısır'a atanan İngiltere elçilerinin görevlerine başlayabilmeleri için gerekli ferman ve beratların gönderilmesi için 4 Şubat 1804'te İngilizce olarak Alexander Stratton tarafından İstanbul'da yazılmış ve "Constantinople Alex Straton" şeklinde imzalanmış bir taktırirdir.²³ Yayımlanan Ali Paşa evraklarının birinci cildinde İngilizce taktirinin metni bulunmaktadır.²⁴ Belgenin aslındaki Osmanlıca tercümesine "İngiltere elçisi dailelerinin taktirini tercümesidir" şeklinde bir başlık atılmış ve belgenin yazım tarihinden bir gün sonrasına tekabül eden 23 Şevval 1218/5 Şubat 1804 tarihi düşülmüştür. Bu belgedeki Osmanlıca metinde geçen şekilleriyle isimler ve terimler Osmanlı Arşivi'nde yapılacak bir araştırma için anahtar kelime olarak kullanıldığında, belgeyi yazan kişinin 1803 yılında İngiltere orta elçisi olarak görev yaptığı bilgisine ulaşılmaktadır.²⁵ Fakat Ali Paşa Koleksiyonu belgesindeki Osmanlıca anahtar kelimelerle Osmanlı Arşivi'nde ulaştığımız vesikalar, Orta Elçi Stratton'un İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğinde 1801-1802 döneminde kâtip olarak çalıştığını, yıllar içinde yükseldiğini ve İngiltere'nin elçi vekili sıfatıyla görev yaptığını belgelemektedir.²⁶ Osmanlı Arşivi fonlarında yaptığımız kısa bir araştırma ile ulaşılan belgeler kâtiplikten elçi vekilliğine giden süreçte Stratton'un adının Mısır konusundaki diplomatik yazışmalarda, Osmanlı ve İngiltere devletlerinin Mısır üzerine yaptığı pazarlıklar ve gizli görüşmelerde geçtiğini göstermektedir.²⁷ Bu belgeler Mısır sorununun bilinmeyen yönlerini, üzerinde pazarlık yapılan konuları, Osmanlı-İngiltere mücadelesinde İngiltere'ye sığınan Mısır beylerinden Muhammed Bey Elfi'nin bu mücadelede oynadığı rolü ve dönemin Avrupa tarihine dair başka

²³ American School of Classical Studies at Athens, Arşivler, Ali Paşa Koleksiyonu, 100/29.

²⁴ Panayiotopoulos, *Αρχείο Αλή Πασά Τόμος Α*, s. 400.

²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye (C.HR.) 106/5267.

²⁶ BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 139/5780; BOA, C.HR., 106/5267; BOA, HAT, 86/3501.

²⁷ BOA, HAT, 226/12585; BOA, HAT, 253/14383; BOA, HAT, 139/5780.

pek çok meselenin ayrıntılarını gün ışığına çıkarmaktadır.²⁸ Gennadius Kütüphanesi'ndeki Ali Paşa Koleksiyonu'ndan yola çıkarak Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız bir araştırma bu ve bunun gibi konularda pek çok bilgiye Nâme-i Hümayûn Defterleri, Cevdet Hariciye Evrakı ve Âmedî Kalemî'nin evrakı olan Hatt-ı Hümayûn fonlarındaki belgelerden ulaşılmasına olanak vermektedir. Bu yönüyle, Ali Paşa Koleksiyonu belgelerinin üzerindeki birkaç kelimelik Osmanlıca notlar araştırmacılar için çok önemli bir terminolojiyi içinde barındırmaktadır.

Kırk yıllık aşan bir araştırma ve yayın süreci sonucunda Yunan uzmanlar tarafından yayımlanan Ali Paşa koleksiyonu belgeleri tarih ve kültür alanında yapılabilecek pek çok önemli araştırmaya kaynaklık edecek, çok değerli bir çalışmadır. Bu çalışmayla arşivlerden çıkartılıp araştırmacıların kullanımına sunulan bin yedi yüzden fazla belge, Osmanlı Arşivi gibi tasnifi hâlen süren ve yüz milyondan fazla evrak barındıran bir arşivde yapılabilecek yüzlerce çalışmanın da ana başlıklarını ve anahtar kelimelerini vermektedir. Ali Paşa Koleksiyonu'ndaki belgeler Osmanlı Arşivi'nde ve İngiltere arşivlerinde yapılacak daha büyük araştırmalar için hareket noktası olarak kullanılırsa Modern Yunanistan'ın tarihi, XIII. yy. sonu- XIX. yy. başı Avrupa tarihi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma dönemiyle ilgili literatüre önemli katkılar sağlayacak çalışmalar yapılabilecektir.

Musurus Koleksiyonu

Gennadius Kütüphanesi'ndeki Osmanlı dönemi belge koleksiyonları arasında, içinde en fazla sayıda Osmanlıca belge barındıran koleksiyon Musurus Paşa'nın kişisel arşivinden oluşan koleksiyondur. Musurus Paşa, imparatorluğun en uzun yüzyılında yürüttüğü kritik görevler sebebiyle Avrupa tarihinde özel yeri olan bir Osmanlı diplomatı ve devlet adamıdır. Musurus Paşa XVIII. yüzyılın sonlarında İstanbul'a yerleşen Giritli tüccar Pavlaki (Pavlos) Efendi'nin üç oğlundan ikincisi olarak 1807'de İstanbul'un Fener semtinde dünyaya geldi.²⁹ Osmanlı bürokrasisindeki kariyeri 1834 yılında Sisam (Samos) Adası'na kaymakam olarak atanmasıyla başladı ve burada beş yıl görev yaptıktan sonra Osmanlı modernleşme döneminin dönüm noktası olan 1839'da İstanbul'a döndü.³⁰ Sisam'dan sonraki görev yeri Yunanistan olan Musurus Paşa 1840-1848 yılları arasında Atina'da Osmanlı sefiri olarak görev yaptı. Bu döneme ait diplomatik belgelerle ilgili olarak yapılmış en güncel çalışma Sinan Kuneralp tarafından 2024 yılında yayımlanan "*The Ottoman Empire and Its Neighbours V Official Correspondance of Constantine Musurus First Ottoman Diplomatic Representative in Athens 1840-1848*" başlıklı kitaptır.³¹ Musurus Paşa 1848 yılında Atina'da

²⁸ BOA, HAT, 151/6382; BOA, HAT, 851/38157; Selda Güner "Londra'da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfi (Ekim-Aralık 1803)," *Gazi Akademik Bakış*, 9/17 (2015), s. 41-69.

²⁹ Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 9-12; Mihail Dimitri Sturdza, *Dictionnaire Historique et Genealogique des Grandes Familles de Grece d'Albanie et Constantinople*, (Paris, 1999), s. 362; Sinan Kuneralp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807- 1891)," *Belleten* 3 (1970), s. 426.

³⁰ Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı*, s. 40.

³¹ Sinan Kuneralp, *The Ottoman Empire and Its Neighbours V Official Correspondance of Constantine Musurus First Ottoman Diplomatic Representative in Athens 1840-1848*, (İstanbul: ISIS Yayınları, 2024).

uğradığı suikast girişiminin ardından orta elçi olarak atandığı Viyana Sefâreti'ndeki görevini iki yıl sürdürdü.³² Musurus Paşa'nın Viyana'da görev yaptığı döneme ait diplomatik belgelerle ilgili yapılmış en güncel çalışma yine Sinan Kunalp'ın 2024'te yayımladığı “*The Ottoman Empire and Its Neighbours VI Official Correspondance of Constantine Musurus Ottoman Diplomatic Representative in Vienna 1849-1850*” başlıklı kitaptır.³³ Musurus Paşa 1851'de son görev yeri olan İngiltere'ye, Londra sefiri olarak atandı ve görev yaptığı bu çok kritik dönemde, Osmanlı diplomasi tarihinde önemli bir yere sahip oldu.³⁴ Otuz dört yıl yürüttüğü Londra sefirliği görevinden 1885 yılında emekli olan Musurus Paşa'nın 1891 yılındaki vefatı ve Arnavutköy Aya Taksiarhis Kilisesi'ndeki cenaze merasimine dair haber ve ilanlar dönemin yüksek tirajlı gazeteleri olan *Sabah* ve *La Turquie*'de yayımlandı.³⁵ Musurus Paşa'nın Londra sefirliği dönemi, emekliliği sırasındaki diplomatik yazışmaları ve ailesiyle ilgili kapsamlı bir belge çalışması, 2015 yılında Sinan Kunalp ve Olivier Bouquet tarafından “*Les Musurus Une Famille De Diplomates Ottomans Lettres Et Documents (1852-1910)*” başlıklı bir kitap olarak yayımlandı.³⁶ Musurus Paşa aynı zamanda Osmanlı Arşivi'nin farklı fonlarında kendisiyle ilgili önemli sayıda Osmanlıca belge, telgraf ve kaleme aldığı diplomatik raporlar bulunan devlet adamlarından biridir. Musurus Paşa ve ailesiyle ilgili farklı türlerdeki arşiv belgesi yayınları, Gennadius Kütüphanesi'ndeki Musurus Koleksiyonu'nda bulunan belgeler ve Osmanlı Arşivi belgeleri XIX. yy. diplomasi tarihiyle ilgili yapılacak yeni çalışmalar için önemli birincil kaynaklar sağlamaktadır.

2.1 Musurus Koleksiyonu'ndaki Rumca, Fransızca ve İngilizce Belgeler

Osmanlı Arşivi'ndeki belge koleksiyonları XIX. yy. Avrupa tarihinin çok yönlü araştırılabilmesi ve anlaşılabilmesi için önemli bilgiler ve yorumlar içeren birincil kaynaklardır fakat farklı fonlardaki binlerce belge arasında araştırma yapmak zor ve zaman isteyen bir iştir. Bu döneme dair yapılacak araştırmaların önünü açacak, hatta bu araştırmaları büyük ölçüde kolaylaştıracak bir arşiv ise Gennadius Kütüphanesi'nde bulunan ve Musurus Paşa'nın kişisel arşivindeki Rumca, Fransızca, İngilizce ve Osmanlıca belgelerden oluşan koleksiyondur. Bu koleksiyondaki Rumca, Fransızca ve İngilizce belgeler yedi bölüme ayrılarak tasnif edilmiştir.³⁷ Koleksiyonun birinci bölümünde (Section 1) bulunan 1-14 numaralı dosyaların içindeki belgeler 1802-1910 dönemini kapsamaktadır ve çoğunlukla Musurus ve Vogorides ailelerinin üyeleri arasındaki mektuplardan ve Avrupalı bürokrat ve diplomatlarla

³² Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı*, s. 42-76.

³³ Sinan Kunalp, *The Ottoman Empire and Its Neighbours V Official Correspondance of Constantine Musurus First Ottoman Diplomatic Representative in Vienna 1849-1850*, (İstanbul: ISIS Yayınları, 2024).

³⁴ Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı*, s. 81-173; Kunalp, “Bir Osmanlı Diplomatı”, 431-435.

³⁵ *La Turquie*, 12 Şubat 1891, 34/ 2; *Sabah*, 15 Şubat 1891, 529/ 2; Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı*, s. 35.

³⁶ Sinan Kunalp, *Les Musurus Une Famille De Diplomates Ottomans Lettres Et Documents (1852-1910)*, (İstanbul: ISIS Yayınları, 2015).

³⁷ <https://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/konstantinos-mousouros-papers> [Erişim tarihi: 11.07.2024]

olan yazışmalardan oluşmaktadır. Bu bölümdeki belgeler kronolojik olarak tasnif edilmiş olup konu itibarıyla Yunanistan Krallığı ve bölgedeki gelişmelerle ilgili evraklardır. İkinci bölümde (Section 2) bulunan 15 ve 16 numaralı dosyalardaki belgeler 1815-1886 döneminde Osmanlı Devleti, Yunanistan ve diğer Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerle ilgili haberler, diplomatik yazışmalar ve çeşitli belgelerden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde (Section 3) bulunan 17, 18 ve 19 numaralı dosyalardaki belgeler Sisam Adası ile ilgilidir. Bu dosyadaki evraklar genel olarak 1815-1886 dönemini kapsamaktadır. Fakat bu dosyaların içinde tarihsiz belgeler de bulunmaktadır ve tasnif yapılırken bu belgeler bölümün sonuna eklenmiştir. Dördüncü bölümde (Section 4) bulunan 20-23 numaralı dosyalar Musurus Paşa ve kayınpederi İstefanaki Vogorides arasındaki yazışmalardan oluşmaktadır. 1838-1859 dönemini kapsayan bu belgeler konu itibarıyla aile ilişkileri ve genel devlet meseleleri ile ilgilidir. Bu yazışmalar içindeki tarihsiz belgeler bölümün sonunda bulunmaktadır ve bu bölümdeki bütün dosyalar dijitalleştirilerek erişime açılmıştır. Beşinci bölümdeki (Section 5) 24 ve 25. dosyalarda bulunan belgelerin çoğunluğu Musurus Paşa'nın kardeşi Pavlos Musurus ile olan ve kronolojik olarak tasnif edilmiş yazışmalarından oluşmaktadır. Çoğunlukla 1841-1879 dönemindeki yazışmalardan oluşan bu bölümde bulunan tarihsiz evraklar bölümün sonuna eklenmiş ve Rumca yazışmalardan oluşan 24. dosya dijitalleştirilerek erişime açılmıştır. Altıncı bölümde (Section 6) bulunan 26 ve 27 numaralı dosyalar tarihsiz mektuplar ve diğer kişisel resmî evraklardan oluşmaktadır. Yedinci bölümdeki (Section 7) 28 numaralı dosyada Musurus Paşa'nın kardeşi Pavlos Musurus'un çizdiği eskizlerle birlikte on dört kişinin fotoğrafı bulunmaktadır. Musurus Koleksiyonu'ndaki Rumca, Fransızca ve İngilizce belgelerin daha etkin kullanılabilmesi için evraklarda geçen kişi isimleriyle ilgili olarak hazırlanmış İngilizce ve Yunanca birer indeks bulunmaktadır ve kütüphane sayfasından bu indekslere erişilebilmektedir.

Musurus Koleksiyonu'ndaki Rumca, Fransızca ve İngilizce belgeler Modern Yunanistan tarihi, Osmanlı modernleşme tarihi, XIX. yy. Avrupa tarihi ve pek çok bölgesel tarihî konuda yürütülecek projeler için başlangıç noktası olacak niteliktedir. Bu sebeple Musurus Koleksiyonu'ndaki Rumca, Fransızca ve İngilizce belgelerin dijitalleştirilmesi ve erişime açılması araştırmacılar için büyük bir fırsat olmuştur.

2.2 Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca Belgeler

2023 Toni M. Cross – William D. E. Coulson Aegean Exchange programı bursu ile Atina'daki ASCS ve Gennadius Kütüphanesi'nde yürüttüğümüz araştırmalar erken dönem Osmanlı tarihi, Makedonya'da ipek dokumacılığının tarihsel süreci ve daha pek çok konuda yürüttüğümüz projelerle ilgili birincil kaynaklara erişimize ve önemli bir literatür taraması yapmamıza fırsat sağlamıştır. Araştırmalarımız sırasında Musurus Koleksiyonu'nu da inceleme ve koleksiyondaki Osmanlıca belgeleri okuma fırsatımız oldu. Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgelerin depolardan çıkarılmasını ve Musurus Koleksiyonu'nun bir parçası hâline gelmesini sağlayan araştırmacı Christine Philiou'dur ve Dr. Philiou bir makalesinde bu

Osmanlıca belgelerin ilginç hikâyesini anlatmaktadır.³⁸ Dr. Philliou, 2000 yılının sonbaharında Gennadius Kütüphanesi'nde doktora tezi için araştırma yaparken Musurus Koleksiyonu'ndaki Rumca, Fransızca ve İngilizce belgelerle ilgili olarak araştırmacıların kullanabileceği tek bilgi kaynağı sıradan bir deftere el yazısıyla yazılmış bir katalogdur ve Dr. Philliou koleksiyondaki Osmanlıca belgelerle ilgili kayda bu defterde rastlamıştır.³⁹ Dr. Philliou Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgelerin kütüphanenin depolarında aranıp bulunmasını ve koleksiyona eklenmesini sağlamıştır. Bugün bu Osmanlıca belgeler, Musurus Koleksiyonu'nun sekizinci bölümünde üç dosya içinde araştırmacılara sunulmaktadır.

Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgeler üzerinde yürüttüğümüz çalışmalar sırasında gördük ki koleksiyondaki diğer bölümlerin aksine, kütüphanenin online katalogunda bu bölümdeki belgeler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bölüm, F29a, F29b ve F29c olmak üzere, üç dosya içinde sekiz yüz civarında Osmanlıca evrak barındırmaktadır. Evraklar konu ve tarih itibarıyla belli bir sıra içinde değildir ama yine de aynı konudaki gelişmeleri anlatan bazı belgeler aynı dosya içinde bulunabilmektedir. Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgeleri incelerken tek tek belgelerin tarihlerini belirlemek ve belgeleri okuyup not tutmak suretiyle araştırmamızda kullanabileceğimiz evrakları tespit ettik. Bu sebeple yürüttüğümüz araştırma zaman alan ve zor bir süreç oldu. Bu bölümdeki Osmanlıca belge dosyalarını incelediğimiz sırada henüz belgeler numaralandırılmamıştı. Gerekli formları doldurup belgelerin görüntülerini talep ettiğimizde, belgeleri kullanırken referans verebilmemiz için F29a, F29b ve F29c dosyalarındaki dokümanlar ilk kez 2023 yılı Eylül ayında numaralandı. Musurus Koleksiyonu'nun sekizinci bölümündeki belgelerin Osmanlı Arşivi kaynaklarıyla karşılaştırılmalı olarak kullanılması konusunda verdiğimiz örnekte bu bölümdeki Osmanlıca belgelerden bir tanesi incelenecektir.

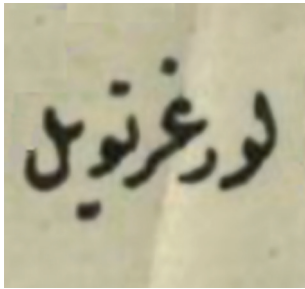
Musurus Koleksiyonu'nun sekizinci bölümünde bulunan Osmanlıca belgelerin önemli bir kısmı Avrupa devletleri ve imparatorlukları arasındaki ilişkilerle ilgili resmî evraklardır. Yürüttüğümüz araştırmalar sırasında gördük ki bu Osmanlıca belgelerin bazıları Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Rusya arasındaki diplomatik ilişkileri birkaç sayfada değerlendiren ve çok önemli anahtar kelimeler, terimler, isimler ve tarihler içeren diplomatik raporlardır. Bu kapsamlı raporlarda Yunanistan'daki siyasi gelişmeler, Makedonya Sorunu, Balkanlar ve Orta Doğu'daki gelişmeler, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya ile ilişkiler gibi XIX. yy. Avrupa diplomasi tarihinin en kritik olayları, birkaç sayfada, farklı açılardan değerlendirilmekte ve bu konularda neler yapılması gerektiği ile ilgili yorumlar yapılmaktadır. Diplomatik raporlar dışında, Musurus Koleksiyonu'nun sekizinci bölümünde Avrupa'da okuyan Osmanlı vatandaşı gençlerin, zor durumda olan ve ülkesine dönmek için yardım isteyen kadınların ve farklı Avrupa

³⁸ Christine Philliou "The Paradox of Perceptions: Interpreting the Ottoman Past through the National Present", *Middle Eastern Studies*, 44/5 (2013), s. 661-662.

³⁹ Philliou "The Paradox of Perceptions", s. 661-662.

ülkelerinin vatandaşlarının çeşitli konulardaki mektup ve dilekçeleri bulunmaktadır. Bu evraklar Avrupa tarihi kadar Osmanlı modernleşme dönemindeki olaylara da ışık tutmakta, bu dönemdeki değişim ve dönüşümleri gözler önüne seren birincil kaynaklar sunmaktadır.

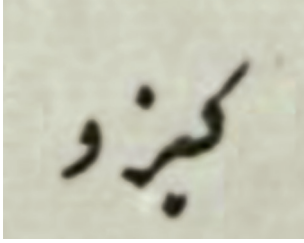
Modernleşme Dönemi, imparatorluk tarihinde Osmanlı bürokrasisinin en fazla sayıda belge ürettiği dönemdir ve Osmanlı Arşivi'nin Tanzimat Dönemi belge fonları içindeki yirmi milyondan fazla evrakın tasnifi hâlen devam etmektedir. 1839 sonrası evrakın bir bölümünün dijitalleştirilmesi, kataloglaması ve özetlenmesi tamamlanmış ve bu fonlar anahtar kelime ile taramaların yapılmasına olanak verecek şekilde araştırmacıların kullanımına sunulmuştur. Araştırmacıların Osmanlı Arşivi'ndeki bu fonlar içinde verimli çalışmalar yürütebilmeleri ve ilgili evraklara ulaşabilmeleri için olayların geçtiği zaman aralığını ve doğru anahtar kelimeleri belirlemiş olmaları gerekmektedir. Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca resmî evraklar öncelikle Musurus Paşa'ya belli bir konuda ilk kez ne zaman bir belge gönderildiğini ve belli bir olayın tam olarak ne zaman başladığını belirlememizde yol gösterici olmaktadır. Bir konu ya da hikâye Musurus Koleksiyonu'nda bulunmuş ve konunun detayları Osmanlı Arşivi'nde araştırılıyorsa ve bu konu koleksiyondaki Osmanlıca resmî belgeler içinde araştırılmamış ise ilgili olayın ve konuyla ilgili yazışmaların başlangıç tarihini doğru bir şekilde tespit edemeyebiliriz. Osmanlı Arşivi'nin OAR sisteminde konu ya da olay ile ilgili araştırma yürütürken de belirlediğimiz zaman aralığını olması gerekenden daha geç bir zamandan başlatabiliriz ve bu durumda, olaylarla ilgili çok önemli detayları içeren evraklar araştırmamızın dışında kalabilir. Diğer bir sorun ise Musurus Koleksiyonu'ndaki Rumca, Fransızca ve İngilizce kişisel belgelerde geçen kişi ismi, yer ismi ve diğer anahtar kelimeleri Osmanlı Arşivi katalogları ve belge özetlerinde ararken, bu dillerde yazıldıkları şekilde bulamayacak olmamızdır. Bu sebeple Gennadius Kütüphanesi sayfasında erişime açık olan İngilizce ve Yunanca kişi isimleri indeksi de araştırmacılara Osmanlı Arşivi'nde yapacakları daha geniş bir araştırma için belli bir noktaya kadar yardımcı olabilmektedir. Fakat, Musurus Koleksiyonu'nda bulunan kişisel belgelerde geçen anahtar kelimelerin, isimlerin ve terimlerin Osmanlıca yazılışlarını koleksiyonun sekizinci bölümündeki evraklarda bulmak mümkündür. Osmanlıca evraklarda bulunan bu anahtar kelimeler araştırmacıları Osmanlı Arşivi'nde yüzlerce yeni evrak ve detaylı rapora ulaştırmaktadır. Buna birkaç örnek vermek gerekirse, Lord Granville, Musurus koleksiyonundaki 1871-72 yıllarına ait belgelerde adı geçen önemli bir şahsiyettir. Osmanlı Arşivi'nde de bu dönemde Lord Granville ile Musurus Paşa arasındaki önemli görüşmelerin ayrıntıları, Kuzey Afrika ve Şark Meselesi ile ilgili fikir alışverişlerine dair telgraflar ve “mahrem” olarak kayıtlara geçmiş çok önemli raporlar bulunmaktadır. Koleksiyondaki Rumca, İngilizce ve Fransızca belgelerde, 12. dosyada İngiltere Dışişleri Bakanının adı “Lord Granville” olarak geçmektedir fakat bu isim Osmanlıca resmî evraklarda, Resim 1'de görüldüğü gibi, yazılmaktadır ve Osmanlı Arşivi kataloglarındaki bazı belgelerde bu ismin

Resim 1

İngilizce okunuşu veya yakın versiyonları kullanılmışsa da Hariciye Fonu'nun pek çok alt fonundaki, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defterlerindeki ve Yıldız Fonu'ndaki yaklaşık sekiz yüz belgede bu ismin Osmanlıca yazılışı esas alınmıştır.⁴⁰

Resim 2

Musurus Koleksiyonu ve Osmanlı arşiv belgelerinde adı geçen başka bir isim de Fransız devlet adamı ve politikacı Guizot'tur. Musurus Koleksiyonu'ndaki 4 numaralı dosyada bulunan 59 numaralı belge, 5 Mayıs 1844 tarihinde Paris'ten gönderilmiştir ve belgede bu isim bilinen hâliyle, Guizot olarak yazılmıştır. Fakat, Osmanlı Arşivi'ndeki 1843 tarihli belgede bu isim, Musurus Koleksiyonu'ndakinden çok farklı bir şekilde, Resim 2'deki gibi, yazıldığından arşiv kataloğunda Osmanlıca yazılış esas alınarak bilgi girişi yapılmıştır. Osmanlı Arşivi'nde bu duruma örnek olarak gösterilebilecek evrak "Fransa Umur-i Ecnebiyye Nazırı" olarak kaydedilen Guizot'un Yunanistan devletinin kurulmasıyla ilgili görüşlerini bildiren bir tahrirattır.⁴¹ Diğer bir örnek ise Musurus Koleksiyonu'ndaki belge dosyalarında adı sıkça geçen Titoff'tur. Koleksiyonun 7 (belge 80, 88, 120, 145), 3 (belge 8) ve 6 (203, 217, 220, 221) numaralı dosyalarında Titoff ile ilgili belgeler 1842 yılından başlamakta ve 1848-1849 döneminde yoğunlaşmaktadır. Osmanlı Arşivi'ndeki fonlar içinde 1848-1849 yılları arasında Titoff ile ilgili belgeleri incelediğimizde, Titoff'un o dönemde Rusya'nın İstanbul elçisi olduğunu, Rusya dışişleri bakanıyla olan pek çok yazışmasının Osmanlıca çevirilerine Osmanlı Arşivi'nden ulaşılabildiğini ve Bâbıaliye diploması ile ilgili raporlar sunduğunu görebiliyoruz. Bununla birlikte Titoff'un dâhil olduğu Rusya, Eflak ve Boğdan, Polonya, Sırbistan, Macaristan, Tuna bölgesi, Yunanistan ve daha pek çok konuda raporlar, yazışmalar, iradeler ve daha pek çok belgeye HR.TO, İ.DUİT, C.HR, İ.MSM gibi fonlarından ulaşabiliyoruz.⁴² Osmanlı Arşivi'ndeki bu belgeler dönemin tarihiyle ilgili pek çok konuda detaylı birincil kaynaklara, araştırmaları genişletecek yeni anahtar kelimelere, terimlere, kişi ve yer isimlerine erişilmesine olanak sağlamaktadır.

Arşiv belgelerinin sistematik olarak tasnif edilmiş olması ve araştırmacıları yönlendirecek anahtar kelimelerle özetlenmiş katalogların hazırlanması zahmetli, zor ve zaman alan bir iş olmasına karşın arşivlerde önemli ve daha geniş araştırmaların yapılabilmesi, tecrübeli araştırmacıların yanında yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin de arşivlerde çalışabileceği ortamların hazırlanması için büyük önem taşımaktadır. Musurus Koleksiyonu'nun sekizinci bölümündeki Osmanlıca belgeler tasnif edilirken öncelikle belgeler Osmanlı İmparatorluğu (Anadolu, Balkanlar, Ege Adaları ve Afrika), Avusturya-Macaristan, Britanya, Fransa, Yunanistan

⁴⁰ BOA, Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO), 52/7; BOA, Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR.SYS), 887/4; BOA, Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemi (HR.MKT), 700/91; BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), 10764; BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y. EE), 138/ 1.

⁴¹ ASCS, Musurus Koleksiyonu, 4/59; BOA, Hariciye Nezâreti Londra Sefâreti (HR. SFR. 3), 6/80.

⁴² BOA, HR.TO, 284/81; BOA, İ. DUİT, 147/28; BOA, HR.TO, 285/14; BOA, HR.TO, 285/27; BOA, C.HR, 94/4662; BOA, İ.MSM, 26/746.

Krallığı, Rusya ve Diplomatik Raporlar olmak üzere yedi ana bölüme ayrılabilir. Araştırmacılara kolaylık sağlamak için, belgelere düşülmüş Hicri ve Rumi tarihler Miladi tarihe çevrilebilir. Böylece araştırmacılar için büyük bir sorun olan Hicri ve Rumi tarihlerin karıştırılması ve belgenin tarihini belirlemede yapılabilecek yanlışlıkların önüne geçilmiş olacaktır. Sekizinci bölümdeki Osmanlıca belgelerin bazıları birkaç satırlık dilekçeler ya da kısa yazışmalardır fakat bazıları da çok detaylı diplomatik raporlardır. Bu sebeple belgeler için hazırlanacak katalog için anahtar kelimeler belirlerken, belgelerin her biri için üç ila on arasında anahtar kelime belirlenmesi bu bölümdeki Osmanlıca belgeler üzerinde tecrübeli araştırmacılar kadar yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin de kolaylıkla araştırma yürütmesine imkân verecek, literatüre katkı sağlayacak çalışmaların yapılabilmesi için gerekli zemini hazırlayacaktır.

3. Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca Belgelerden Bir Örnek

Bu bölümde, Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgelerden yola çıkarak Osmanlı Arşivi kaynaklarıyla yapılabilecek karşılaştırmalı ve birbirini tamamlayıcı çalışmalara bir örnek vermek istiyoruz. Bu örnekte de görüleceği gibi, koleksiyonun sekizinci bölümündeki tek bir belge bile araştırmacılara pek çok farklı araştırma konusu sunmakta ve Osmanlı Arşivi araştırmalarıyla bu konuları genişletme fırsatı vermektedir.

3.1 İrlanda'da Bir Yerel Gazete Sahibine Nişan Verilmesi

Musurus Koleksiyonu'nun sekizinci bölümünde bulunan ve geniş araştırma projelerinin başlangıç noktası olabilecek yüzlerce evraktan bir tanesi İrlanda'daki bir yerel gazetenin imtiyaz sahibine nişan verilmesi için Musurus Paşa'ya gönderilmiş bir belgedir.⁴³ Bu belge koleksiyonun sekizinci bölümünde 29b fonunda ikinci dosyanın içindeki 51 numaralı belgedir. Belgenin aslı ve transkripsiyonu Ek 2'de verilmiştir. Belgenin yazıldığı antetli kâğıt ilgili yazının Bâb-ı Âlî, Nezâret-i Celile-i Hariciye, Mektubi-i Hariciye Odası'ndan geldiğini göstermektedir. Belge üzerindeki evrak kayıt numarası “Aded: 115” olarak düşülmüştür. Bu numara, belgenin suretinin ya da özetinin kaydını Osmanlı Arşivi'ndeki aynen kayıt ya da hülasa defterlerinde bulmamıza olanak vermektedir. Belge, “Devletlü Musurus Paşa Hazretlerine” başlığıyla Kostaki Musurus Paşa'ya hitaben yazılmıştır. Bu dönemin belgelerinin çoğunda olduğu gibi bu belgede de hem Hicri hem de Rumi tarih, fî 12 Zilkade sene 1297 ve fî 3 Teşrin-i Evvel 1296, birlikte düşülmüştür. Bu tarihler Miladi olarak 15 Ekim 1880 tarihine denk gelmektedir. İrlanda'nın Eniskilin (Enniskillen) şehrinde basılmakta olan *Fermana Meyil* (*Fermanagh Mail*) gazetesinin imtiyaz sahibi Tomas Polon'u (Thomas Polson) taltif etmek amacıyla üçüncü rütbeden bir kıta Mecidiye Nişanı verilmesi için Sultan II. Abdülhamid (s. 1876-1909) tarafından bir irade çıkarılmıştır. Bu belgeyi okuduktan sonra bir araştırmacının aklına gelecek ilk soru şüphesiz ki Thomas Polson'a bu nişanın verilmesinin olumlu

⁴³ ASCS, Musurus Koleksiyonu, F29c 2/51.

sonuçları olup olmadığıdır. Bir araştırmacının bu sorunun cevabını bulabilmesi için İrlanda'ya gidip 1880 ve sonrasındaki yerel gazete arşivlerinden *Fermanagh Mail* gazetesinde çıkan yazıları taraması gerekmektedir. Ya da bu konuda araştırma malzemesi ve güvenilir kaynaklara erişebileceğimiz diğer bir önemli adres olan Osmanlı Arşivi'nde bir araştırma yapılması gerekecektir. Musurus Koleksiyonu'ndan aldığımız Osmanlıca belgedeki anahtar kelimeler ve isimlerin bu belgedeki Osmanlıca yazılışlarını dikkate alarak yaptığımız genel bir taramada, sözü edilen İrlanda gazetesi ve sahibine verilecek nişan konusuyla doğrudan ilgili olan dört tane belgeyle karşılaşırız. Bu belgelerden ilki *Fermanagh Mail* gazetesi imtiyaz sahibi Thomas Polson'a nişan verilmesi için sudur olan iradenin yaklaşık on beş gün önce 24 Şevval 1297 tarihinde yazıldığını ve bu tarihin Miladi olarak 29 Eylül 1880 tarihine denk geldiğini gösteren evraktır.⁴⁴ Musurus Paşa'ya hitaben yazılmış evrakın tarihinden yaklaşık sekiz ay sonra, 5 Temmuz 1881 tarihli bir belgede gazetenin yayın içeriğini özetleyen bir Osmanlıca çeviri yapılmış, bundan sonra da gazetenin 12 Kanun-i Evvel (Aralık) 1881 tarihli sayısında Fransa'nın Afrika üzerindeki emellerini değerlendiren ayrıntılı makale iki sayfalık bir metin olarak Osmanlıca'ya çevrilmiştir.⁴⁵ Bu konuda Osmanlı Arşivi'nde eriştiğimiz son belge 13 Mart 1886 tarihlidir. Bu belgede *Fermanagh Mail* gazetesinde yaymlanan ve Sultan II. Abdülhamid'in (s. 1876-1909) Rumeli ve Mısır konusundaki tutumunu öven bir makalenin çevirisine yer verilmiştir.⁴⁶ Hâlen tasnifi devam eden bir arşiv olduğu göz önünde alındığında, gelecekte Osmanlı Arşivi kataloglarında *Fermanagh Mail* gazetesinin yayınları ile ilgili daha fazla belgeye, çevirisi yapılmış haber ve makaleye erişilmesi muhtemeldir. Fakat bu dört belge de işaret etmektedir ki verilen nişan İrlanda'da bir yerel gazetenin, İngiltere'nin ayrılıkçı hareketleri en çok desteklediği bölgeler olan Mısır ve Balkanlar ile ilgili olarak Sultan II. Abdülhamid'in politikalarını öven yayınlar yapılmasını sağlamıştır. Bu konuda İrlanda gazeteleri ve Osmanlı Arşivi'nde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar İrlanda sorununun XIX. ve XX. yüzyılda Osmanlı dış politikasındaki yerini, önemini ve bu konudaki uygulamaların sonuçlarını daha iyi anlamamıza yarayacak kaynakları, yorum ve analizleri literatüre kazandıracaktır.

Musurus Koleksiyonundaki bu birkaç satırlık Osmanlıca belgeden yola çıkarak Osmanlı-İrlanda ilişkileriyle ilgili Osmanlı Arşivi ve diğer kaynaklarda araştırma yaptığımızda çok şaşırtıcı ve büyük bir hikâyeye karşılaşırız. Osmanlı kaynaklarında İrlanda'nın ismine ve bu ülkeyle ilgili bilgilere rastladığımız, şimdiye kadar tespit edilebilmiş, en erken kaynak XVI. yy. gezgini ve evren bilimcisi (kozmozolog) Âşık Mehmed'in "*Menâzirü'l-Avâlim*" adlı eseridir.⁴⁷ XVII. yy. geldiğinde, İrlanda ile ilgili detaylı bilgi veren Osmanlı kaynağı olarak, Gerardus Mercator'un ilk kez 1606'da basılan "*Atlas Minor*" adlı eserinin "*Levâmi u'n-Nûr Fî Zulmet-i Atlas Minor*"

⁴⁴ BOA, İrade-Hariciye (İ.HR), 282/17483.

⁴⁵ BOA, HR.TO, 523/65; BOA, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK. TKM), 4/59.

⁴⁶ BOA, HR.SFR.3, 321/2.

⁴⁷ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avalim (II)*, çev. Mahmut Ak, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), s. 202.

adıyla yayımlanan çevirsini görüyoruz.⁴⁸ Kâtib Çelebi'nin (ö. 1657) Osmanlıca'ya kazandırdığı bu eser aynı zamanda İrlanda'da İngiltere'ye tabi olmayı reddeden ve İngiltere yönetimini tanıyan iki farklı grubun varlığını Osmanlı merkezi otoritesine tanıtan ilk kaynaktır.⁴⁹ Modernleşme döneminde Osmanlı merkezi otoritesi Fransa ve İngiltere'nin Balkanlardaki milliyetçilik propagandaları ve Rusya-İngiltere yakınlaşmalarıyla mücadele ederken, İrlanda'daki ayrılıkçı hareketi yakından izlemiş ve Musurus Paşa'nın otuz beş yıllık Londra büyükelçiliği döneminde, hatta sonrasında da, dış politikasına yön verirken İrlanda meselesinden faydalanmıştır. İrlanda'nın adı 1756 tarihli bir Osmanlı Arşivi belgesinde, Avrupa'daki gelişmelerle ilgili haberler yayımlayan Hollanda gazetelerinin Osmanlıca çevirilerinde geçmektedir. Hollanda gazetelerinde çıkan, Fransa'nın İngiltere ve İrlanda'yı işgal etmek için inşa etmeye başladığı çeşitli gemilerle ilgili haberler bölgede olması beklenen önemli askerî müdahalelere işaret etmektedir.⁵⁰ Osmanlı arşiv belgelerine göre, 1786 ve 1803 yılları arasında İrlanda ile ilgili gelişmeler Avrupa gazetelerinden yapılan çeviriler, Lord Granville'in mektupları ve dönemin sonuna doğru da İngiltere ve Avusturya'daki Osmanlı elçilerinin raporlarıyla takip edilmektedir.⁵¹ 1803 yılından itibaren İrlanda'daki çatışmalarla Mora'daki gelişmelerin şifreli telgrafalarda ve Osmanlıca belgelerde bir arada değerlendirildiği görülmektedir.⁵² Fenerli voyvodaların Osmanlıca raporları da bu çok kritik dönemde İrlanda'daki gelişmeler konusunda detaylı bilgiler vermektedir. Boğdan Voyvodası İskerlet'in (Scarlat Callimachi) 11 Rebiü'l-Ahir 1232'de (28 Şubat 1817) gönderdiği detaylı bir raporda "İrlandya namında olan cezire" olarak nitelediği İrlanda'nın İngiltere ile "zaman-ı sâbıktan bu yana" olan mücadelesiyle ilgili güncel bilgiler verilmektedir.⁵³ Yine 1830-1831 tarihli bir belgede Avrupa'daki gelişmeleri değerlendiren Viyana maslahatgüzarı Yanko Mavroyani'nin detaylı Osmanlıca raporunda, Fransa ve İspanya ile ilgili havadislerden önce İrlanda ve İngiltere arasındaki "Katolik-Luteryan" mücadelesi ile ilgili güncel bilgiler vermesi, Osmanlı merkezî otoritesinin İrlanda'daki durumu dikkatle izlediğini işaret etmektedir.⁵⁴ 1843'e gelindiğinde İrlanda meselesi artık tek başına raporlara konu olan bir durumdur.⁵⁵ Sultan Abdülmecid (s. 1839-1861) döneminde İrlanda'da meydana gelen kıtlık sırasında yapılan yardım İrlanda-Osmanlı ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olacaktır.⁵⁶ Osmanlı Arşivi belgeleri göstermektedir ki bu dönemde İrlanda meselesi Osmanlı İmparatorluğu

48 Kâtib Çelebi, *Levâmi'u'n-Nûr Fî Zulmet-i Atlas Minor*, çev. Ahmet Üstüner and H. Ahmet Arslantürk (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017), s. 34b-49a.

49 Murat, R. Şiviloğlu "The Ottoman Empire and the emergence of its 'Irish Question' " *Middle Eastern Studies*, 59/1 (2022), s. 36.

50 BOA, Ali Emiri Sultan Osman III (AE.SOSM.III), 34/2417.

51 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 560/6; BOA, TS.MA.e, 560/47; BOA, HAT, 230/12823; BOA, C.HR., 102/5098; BOA, C.HR., 125/6232.

52 BOA, HAT, 139/5763.

53 BOA, HAT, 1285 /49847.

54 BOA, HAT, 1182/46674.

55 BOA, HR.SFR.3, 4/84; BOA, HR.SFR.3, 5/35.

56 Doğan Kader, Merve, ve Kezban Acar Kaplan, "İrlanda Patates Kıtlığı'nın Osmanlı Basınına Yansımaları (1845-1852)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36/2 (2021), s. 497-526.

için sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlar kazanmış, iki ülke arasında doğrudan bir etkileşim dönemi başlamıştır.

XIX. yüzyılın başından 1922'de saltanatın kaldırılması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen sona ermesine kadar pek çok Osmanlı Arşivi belgesinde İrlanda ve Yunanistan'daki gelişmelerin birlikte değerlendirilmiş olması, Osmanlı merkezî otoritesinin bölgedeki İngiliz politikalarını analiz ederken ve bir sonraki adımı için politikalar geliştirirken İrlanda'daki Katolik-Protestan çekişmesini dikkatle izlediğini göstermektedir. Osmanlı arşiv kaynaklarına göre, 1811-1812 döneminde İngiltere'nin Mora üzerindeki politikaları ve Rusya ile yakınlaşması Osmanlı merkezî otoritesinin gündeminde olmuş, İngiltere'nin Mora'da Osmanlı tebaası arasından paralı asker toplaması konusundaki faaliyetlerin engellenmesi için tedbirler alınmıştır.⁵⁷ 1840'lardan 1880'lere değin İngiltere'nin bölgedeki askerî politikalarıyla ilgili haber ve yorumlara yer veren arşiv belgelerinde İrlanda meselesi ve Yunanistan konusundaki gelişmeler bir arada değerlendirilmekte, özellikle bu iki bölgedeki silahlanma konusu dikkat çekmektedir.⁵⁸ 1880'ler ve 1890'lara gelindiğinde, İngiltere'nin de Yunanistan ve İrlanda konularını aynı kategoride değerlendirdiğine işaret eden Osmanlıca raporları arşivde görmekte ve bu raporlardan çok ilginç detaylar öğrenmekteyiz. Bu dönemde İngiltere'de politikacıların hem farklı ortamlarda hem de parlamentoda yaptıkları konuşmalarda Girit ve İrlanda meselelerini örnek olarak gösterdiklerini hatta İrlanda'daki Protestanlar ile Girit'teki Müslümanların durumlarını karşılaştırdıklarını işaret eden Osmanlıca belgeler araştırmacılara bu dönemdeki gelişmeler hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır.⁵⁹ XX. yüzyılın başına geldiğinde ise Makedonya Sorunu konusundaki belgelerde yine İrlanda'nın adı geçmekte, bu iki önemli konuda İngiliz gazetesi *Morning Post*'ta çıkan haberler aktarılmaktadır.⁶⁰ Bu dönemde Makedonya Sorunu, Yunanistan, Balkan Savaşları ve sonrasındaki gelişmelerle ilgili İstanbul'a önemli raporlar gönderen isimlerden biri de Osman Nizami Paşa'dır. Osmanlı-Yunanistan arasındaki gerginliğin savaşa dönüştüğü bir dönemde Roma Murahhası Osman Nizami Paşa'nın, İngiliz Parlamentosu'nun İrlanda sorununu tartışmak için toplanması ile Yunanistan'ın Avrupa-Amerika ilişkilerini arka arkaya değerlendiren 1921 tarihli raporu; ya da 1922'de Yunanistan başbakanının Avrupa gezisi sırasındaki beyanlarını ve İrlanda meselesi ile ilgili haberleri yine arka arkaya veren basın bülteni Osmanlı İmparatorluğu resmen sona ererken bile Yunanistan ile ilgili konularda İngiliz politikalarına karşı İrlanda'daki ayrılıkçı hareketin hâlâ özel bir öneme sahip olduğuna işaret etmektedir.⁶¹ Böylece, Gennadius Arşivi Musurus Koleksiyonu'ndaki İrlanda ile ilgili bir belgeden yola çıkarak; Osmanlı merkezi otoritesinin İrlanda'daki ayrılıkçı hareketten XVII. yüzyıldan beri haberdar olduğunu, bu

⁵⁷ BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH.), 134/6659; BOA, HAT, 61/41197.

⁵⁸ BOA, HR.SFR.3, 5/28; BOA, Yıldız Perakende Posta Telgraf Nezâreti Maruzat (Y.PRK.PT), 1/55; BOA, HR.SYS, 48/13.

⁵⁹ BOA, HR.TO, 63/122; BOA, Yıldız Perakende Evrakı Hariciye (Y.PRK.HR.), 26/26.

⁶⁰ BOA, HR.SFR.3, 518/19.

⁶¹ BOA, HR.SYS, 2310/10; BOA, HR.SYS, 2727/21.

konudaki gelişmeleri dönemlere göre değişen kaynaklardan takip ettiğini ve modern Yunanistan'ın kurulması sürecinde bu meselenin Osmanlı dış politikasında önemli bir malzeme hâline geldiğini Osmanlı arşiv kaynaklarından öğreniyoruz. Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgelerden yola çıkacak bir araştırmacı için, XVIII. ve XIX. yüzyılda İrlanda sorunu ve Yunanistan'ın kurulma süreci arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştıracak bir çalışma yapmak, hatta bu çalışma için Osmanlı Arşivi, Yunanistan Arşivi ve İngiltere Arşivi'ndeki belgeleri karşılaştırıp yorumlamak, bu alana çok önemli ve orijinal katkılar sağlayacaktır. Bu konuda Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgelerin her birinin önemli bir çalışmaya başlamak için büyük bir potansiyel taşıdığı aşikârdır.

Musurus Koleksiyonu'ndaki İrlanda ile ilgili birkaç satırlık Osmanlıca bir belgenin araştırmacıları yönlendirebileceği diğer araştırma konusu da İrlanda ve Osmanlı arasındaki kültürel, ticari ve askerî ilişkilerdir. Osmanlı Arşivi OAR sisteminde bu konuda doğru anahtar kelimelerle yapılacak kısa bir tarama pek çok ilginç belgeye erişmemizi sağlayacaktır. İrlanda asilleri ve halkı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında birebir ilişkilerin başladığını gösteren en erken belgelerden bir tanesi Sultan Abdülmecid'in nakdi ve insani yardımından sonra İrlanda asillerinin ve halkının gönderdiği 5 Safer 1265 (31 Aralık 1848) tarihli teşekkürnamedir.⁶² Bu tarihten sonra da arşivde Osmanlı ordusunda görev alan ve Osmanlı ülkesini ziyaret eden İrlandalılar ile ilgili pek çok belgeye ulaşmak mümkündür. 1858 yılında Erkan-ı Harb Kaymakamlığı rütbesiyle Şam'da görev yapan ve İrlanda'nın önde gelen ailelerinden birine mensup olan bir askerinin terfisine dair Musurus Paşa'nın gönderdiği tahrirat ile ilgili Osmanlıca belge ve 1859-1897 yıllarında Osmanlı ülkesini ziyaret ettiklerinde cami, müze ve tarihi yerleri gezmeleri için müsaade buyrulmuş İrlanda asilleri ile ilgili belgeler bunlara örnek olarak gösterilebilir.⁶³ İrlanda ve Osmanlı devletleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi kültürel ve sosyo-ekonomik etkileşimi de beraberinde getirmiştir ve Osmanlı Arşivi'nde bu etkileşim ile ilgili birbirinden ilginç belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerden bir tanesi Sultan Abdülaziz'in (s. 1861-1876) 1866 yılında istediği ve içinde İrlanda müziklerinin de olduğu müzik seçkisidir.⁶⁴ Ayrıca 1892'de padişah için satın alınan bir çift İrlanda köpeğinin İstanbul'a gönderildiğine dair belge ve 1901 yılında toplamda yirmi dört çift olan keklik ve farklı türlerdeki sülünlerin İrlanda'dan satın alınması ile ilgili evraklar Osmanlı sarayında İrlanda müziği, kültürü ve doğasına karşı olan ilgiyi gözler önüne sermektedir.⁶⁵ Bunlara karşılık, İrlanda'nın da Osmanlı ülkesini ve kültürünü tanımak için adımlar attığı görülmektedir. 1906 tarihli Osmanlıca bir belge Dublin Müzesi müdürlüğünün Osmanlı Posta ve Telgraf Nezâreti'nden bir Osmanlı posta pulları koleksiyonu talep ettiğini göstermektedir.⁶⁶ Gennadius

⁶² BOA, Millî Emlak (MİL. E.), 1/1.

⁶³ BOA, HR.MKT, 251/1; BOA, HR.MKT, 291/96; BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 1052/78850.

⁶⁴ BOA, HR.SFR.3, 117/55.

⁶⁵ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), 17/34; BOA, Y.PRK.EŞA, 39/37.

⁶⁶ BOA, HR.SFR.3, 570/5.

Kütüphanesi Musurus Koleksiyonu'ndaki tek bir Osmanlıca belgeden yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu ve İrlanda arasındaki kültürel alışveriş ve etkileşimlerin izlerini Osmanlı, İngiltere ve İrlanda arşivlerinde araştırarak bir kültür tarihçisinin ortaya çıkaracağı bilgiler şüphesiz ki bu alana büyük bir katkı sağlayacaktır.

Osmanlı-İrlanda ilişkileri üzerine çalışan bir araştırmacının Osmanlı arşiv belgelerini incelerken gün ışığına çıkaracağı diğer bir önemli konu da iki ülkenin ekonomi ve iş gücü hareketliliği alanlarındaki ilginç etkileşimdir. İrlanda ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ekonomik ilişkilerin temeli olan kurum şüphesiz ki şehbenderliklerdir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1879 tarihli bir belge İngiltere ve İrlanda'daki Osmanlı konsoloslarının isimleri, meslekleri, görev yaptıkları şehirler ve daha pek çok konuda önemli bilgiler veren bir kaynaktır.⁶⁷ Ayrıca, Osmanlı Arşivi'ndeki evraklar başkent Dublin'in yanı sıra İrlanda'nın Limerick, Cork, Douglas gibi şehirlerinde 1850'lerin başından beri Osmanlı şehbenderlikleri bulunduğunu belgelemekte ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki ülke arasındaki sosyo-ekonomik etkileşimin ölçeği hakkında fikir vermektedir.⁶⁸ 1880'lerde Belfast'taki bir fabrikada üretilen kumaş ile ilgili bilgiler, 1908'de İrlanda'da toplanan İrlanda sanayii hakkındaki konferansa katılacak Osmanlı delegesinin tayini ve 1911'de Londra sefaretinden gönderilen İrlanda'nın ihraç ürünleri hakkındaki bilgiler, bu konuların o dönemde devletin gündemini meşgul ettiğini göstermektedir.⁶⁹ Diğer bir ilginç evrak ise İrlanda'dan Osmanlı ülkesine doğru bir işgücü hareketliliği olduğunu göstermektedir. 1901 tarihli bu belge Eskişehir'de şimendifer makinisti olarak çalışan ve babası Dublin şehri ahalisinden olan Selanik doğumlu bir kişinin Osmanlı tabiiyetine geçmek istediğini belirten dilekçesinin işleme alınması ve İngiltere Sefareti'ne bu sebeple bir kıta nota gönderilmesi için yazılmış olan emirdir.⁷⁰

İrlanda ile ilgili Osmanlıca bir belgenin de gösterdiği gibi Musurus Koleksiyonu'nda bulunan sınırlı sayıdaki Osmanlıca belge tecrübeli araştırmacılar kadar genç araştırmacılara da arşivlerde kaybolmadan bu alana katkı sağlayabilecek çalışmalar yapma şansı sunmaktadır.

Sonuç

Gennadius Kütüphanesi'ndeki Osmanlı dönemi belge koleksiyonları Avrupa tarihi, Balkan tarihi, Osmanlı modernleşme tarihi, kadın çalışmaları, eğitim tarihi, nüfus hareketleri ve göç, bölgesel adli vakalar, yerel ve bölgesel askerî sistemin dönüşümü ve daha pek çok konuda yürütülebilecek yüzlerce ilginç araştırmanın başlıklarını içinde barındırmaktadır. Ali Paşa Koleksiyonu ve Musurus Koleksiyonu orijinal araştırma konuları bulmak ve bu konuları geniş projelere dönüştürmek için tarihçilere önemli birincil kaynaklar sunmaktadır. Makalemizde örnek olarak verdiğimiz Ali Paşa Koleksiyonu, Musurus Koleksiyonu ve Osmanlı Arşivi belgeleri

⁶⁷ BOA, HR.SFR.3, 271/14.

⁶⁸ BOA, HR.MKT, 49/75; BOA, İ.HR, 237/14083; İ.HR, 353/30; BOA, BEO, 2485/186371.

⁶⁹ BOA, HR.SFR.3, 285/55; BOA, Hariciye Nezâreti İdare Evrakı (HR.İD), 2115/76; BOA, HR.SFR.3, 729/70.

⁷⁰ BOA, Hariciye Nezâreti, Tahrirat-ı Hariciye Odası (HR. TH) 257/72.

de bu konuya dikkat çekmekte, bu kaynakların etkin ve karşılaştırmalı olarak kullanılmasının tarih ve kültür çalışmaları literatürüne önemli katkılar yapabileceğine işaret etmektedir. Gennadius Kütüphanesi Arşivi'nde başlayan bir araştırma için, Musurus koleksiyonundaki Rumca, Fransızca, İngilizce vb. dillerdeki kişisel belgeler ve Osmanlıca evraklar birbirini tamamlayan kaynaklardır. Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgeler, koleksiyonun diğer bölümlerindeki belgelerde bahsedilen olayların resmî süreçleriyle birlikte pek çok tartışma ve görüşmeler sonrasında gerçekleşen ve gerçekleşmeyen yönlerini ortaya koyan belgelerdir. Bu sebeple bu koleksiyondaki Osmanlıca belgeler, koleksiyonun diğer bölümlerindeki kişisel belgeleri açıklayacak ve daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan önemli kaynaklardır, fakat bu kaynaklar konusunda araştırmacıları yönlendirecek bir katalog olmaması koleksiyonun bölümleri arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasını güçleştirmektedir. Musurus Koleksiyonu'ndaki Osmanlıca belgelerin sistematik olarak tasnif edilmesi, bu koleksiyonun diğer bölümlerindeki belgelerde farklı dillerde, farklı yazılış ve okunuşlarda verilmiş olan isimleri, terimleri ve daha pek çok anahtar kelimeyi içeren belgelere Osmanlı Arşivi'nden ulaşılabilmesine imkân sağlayacaktır. Böylece, Musurus Koleksiyonu'nun diğer bölümlerindeki belgelerin içerikleri tam olarak analiz edilebilecek ve olayların hikâyeleri baştan sona tam olarak yazılabilecektir. Bu nedenle Gennadius Kütüphanesi koleksiyonlarındaki Osmanlıca belgelerin ve farklı dillerdeki evrakların üzerine düşülen Osmanlıca notların etkin olarak kullanılmasını sağlayacak çalışmalarının yapılması büyük önem arz etmektedir.

Bu makalede incelediğimiz Gennadius Kütüphanesi koleksiyonları içindeki Osmanlıca belgeler göstermektedir ki hem Ali Paşa ve Musurus Koleksiyonu'nun bölümlerindeki binlerce belgenin içinde hem de Osmanlı Arşivi gibi yüz milyon evrak barındıran bir imparatorluk arşivinde ne aradığını bilerek, olayların tarihleriyle ilgili kesin bilgi sahibi ve gerekli anahtar kelimeleri belirlemiş olarak araştırma yapabilmek bir tarihçi için büyük bir fırsattır ve Gennadius Kütüphanesi koleksiyonlarında bulunan sınırlı sayıdaki Osmanlıca belge ve belgelerin üzerindeki Osmanlıca notlar tarihçilere bu fırsatı sunmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

The Gennadius Library is a specialized research library in Greece and among the archival collections in the library, Ali Pasha and Konstantinos Mousouros archives include diplomatic reports, state and personal documents, reports on crimes and criminal cases, letters, petitions, and short information notes in Ottoman Turkish. This study will introduce these sources in Ali Pasha and Konstantinos Mousouros archives respectively and analyze selected documents in these collections, which are interesting examples underlining that these sources in Ottoman Turkish are truly significant to the history of Europe in the 19th century. Among these collections, the personal archive of the Ottoman diplomat and statesman Konstantinos Mousouros including almost eight hundred documents in Ottoman Turkish has an important potential for comparative analysis of the Ottoman-era collections in the Gennadius Library with the sources in the Ottoman Archive. Konstantinos Mousouros, one of the key figures of the diplomatic history of Europe, was at the center of the Ottoman

Empire's relations with Austria-Hungary, Britain, France, Greece, and Russia in the 19th century. His personal archive, including letters, correspondences, reports, working papers, photographs, sketches, and state papers is an important source for the history of the long nineteenth century in Europe and in the Ottoman Empire. There are eight sections in the Mousouros Archive of the Gennadius Library, consisting of documents in English, French, Greek, and Ottoman Turkish. The scope and content of sections 1 to section 7 are provided in the online catalog of the archive in the Gennadius Library's webpage. Section 8 (Folders 29a, 29b, and 29c) consists of approximately eight hundred state documents, described in the online catalog as "written in old Turkish", concerning aspects of diplomatic relations among the empires and states in Europe, but the contents of the documents in this section of the online catalog are not described. Some of these state documents in Ottoman Turkish are diplomatic reports outlining, in a few pages, the issues among Austria-Hungary, Britain, France, Greece, Ottoman Empire and Russia, with key words, terms, names and dates, which are good sources for the diplomatic history of Europe in the critical periods of the 19th century. The last section of Konstantinos Mousouros collection, Section 8, includes not only state documents, but also letters, petitions and personal documents of people such as university students, women, citizens of the Ottoman Empire and other states in Europe, which are thus original sources for studies of diplomatic and socio-economic history in the 19th century. Although the personal papers and the state documents are complementary sections of the Konstantinos Mousouros Archive that should be studied comparatively, it is difficult to assess these papers in Section 8 without a catalog to guide the researcher. In 2023, while carrying out research in the Gennadius Library, I examined these documents in Ottoman Turkish that provide a glance into the diplomatic and socio-economic history in the 19th century from Ottoman perspectives. A systematic catalogue prepared for these documents in Section 8 would allow researchers to conduct comparative studies with the other sections of this important collection and the sources in the Ottoman Archive in Istanbul. For this purpose, the state documents would be categorized in eight files entitled Austria-Hungary, Britain, France, Greece, Ottoman Empire (Asia Minor, the Balkans, Africa and the Aegean Islands), Russia and diplomatic reports. For ease of use, the Islamic and Rumi dates in the documents could also be provided as dates in the Gregorian calendar, and the documents in these eight files would be ordered chronologically. Lastly, from three to ten keywords describing the content of each document would be part of the catalog. In this way, content of the documents in the other sections of the Konstantinos Mousouros Collection can be thoroughly analyzed and different aspects of the stories in this important era can be written properly. These sources in Ottoman Turkish, in Ali Pasha and Konstantinos Mousouros collections, include the titles of numerous research projects on the history of the Ottoman Empire, Europe, the Balkans, women, education, demographic movements, local crimes and criminals, transformation of local and regional military systems, and more, in the 19th century. These primary sources in Ottoman Turkish would provide researchers, as well as graduate students, excellent opportunities to explore original research topics in Ali Pasha and Konstantinos Mousouros collections.

Archives are a great mass of documents and detailed information if a researcher does not know what to look for. This study indicates that the documents in Ottoman Turkish would help to better understand the contents of sources in the Ottoman-era collections of the Gennadius Library. Also, these documents are crucially important for broader studies by historians that would begin in the Gennadius Library in Athens and end in the Ottoman Archives in Istanbul.

Kaynakça

A-Arşivler

American School of Classical Studies (ASCS)

ASCS, Arşivler, Ali Paşa Koleksiyonu, 100/29.

ASCS, Arşivler, Musurus Koleksiyonu, 4/59.

ASCS, Musurus Koleksiyonu, F29c 2/51.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Osman III (AE.SOSM.III), 34/2417.

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 1052/78850, 2485/186371.

Cevdet Dahiliye (C.DH.), 134/6659.

Cevdet Hariciye (C.HR), 94/4662, 102/5098, 106/5267, 106/5267, 125/6232.

Hatt-1 Hümayûn (HAT), 61/41197, 86/3501, 139/5780, 151/6382, 226/12585, 230/12823, 253/14383, 851/38157, 1285 /49847.

Hariciye Nezâreti İdare Evrakı (HR.İD), 2115/76.

Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemî (HR.MKT), 49/75.

Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemî (HR.MKT), 251/1, 291/96, 700/9.

Hariciye Nezâreti Sefaretler 3 (HR. SFR3), 4/84, 5/28, 5/35, 6/80, 117/55, 271/14, 285/55, 321/2, 518/19, 570/5, 729/70.

Hariciye Siyasî Kalemî Belgeleri (HR.SYS), 48/13, 887/4, 2310/10, 2727/21.

Hariciye Nezâreti, Tahrirat-1 Hariciye Odası (HR.TH), 257/72.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO), 52/7, 63/122, 63/122, 284/81, 285/14, 285/27, 523/65.

İrade-Hariciye (İ.HR), 237/1408, 282/17483, 353/30

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT), 147/28.

İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM), 26/746.

Millî Emlak (MİL. E.), 1/1.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), 10764.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 560/6, 560/47.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE), 138/ 1.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), 17/34, 39/37.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye (Y.PRK.HR), 26/26.

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-1 Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM), 4/59.

Yıldız Perakende Posta Telgraf Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.PT), 1/55.

B-Diğer Kaynaklar

Âşık Mehmed: *Menâzirü'l-Avâlim (I-III)*, çev. Mahmut Ak, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007

Beydilli, Kemal: "Tepedelenli Ali Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2011, XL, 476-479.

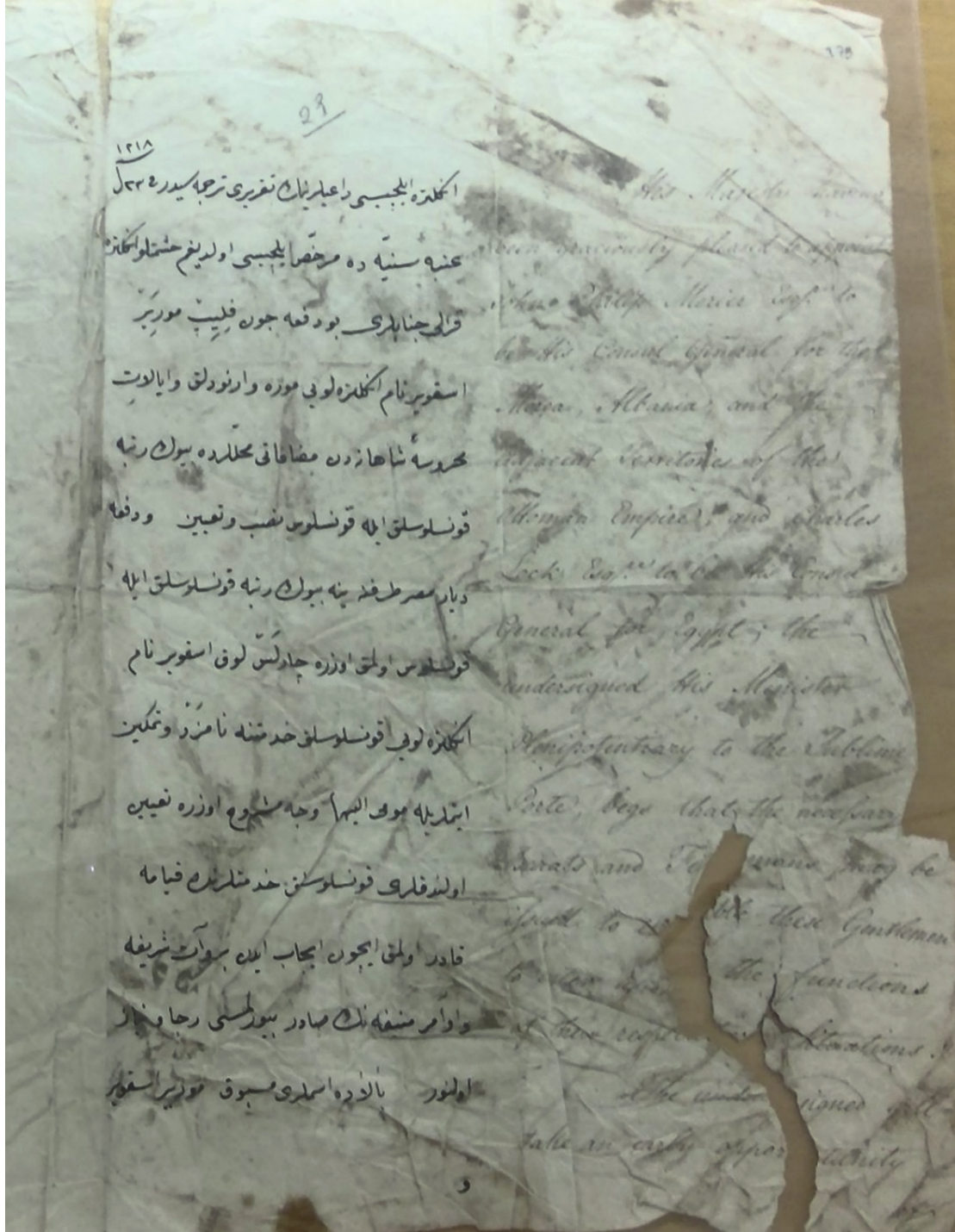
Dalezioiu, Eleftheria: "Adjuster and Negotiator": Bert Hodge Hill and the Greek Refugee Crisis, 1918–1928", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 82/1 (2013), 49-65.

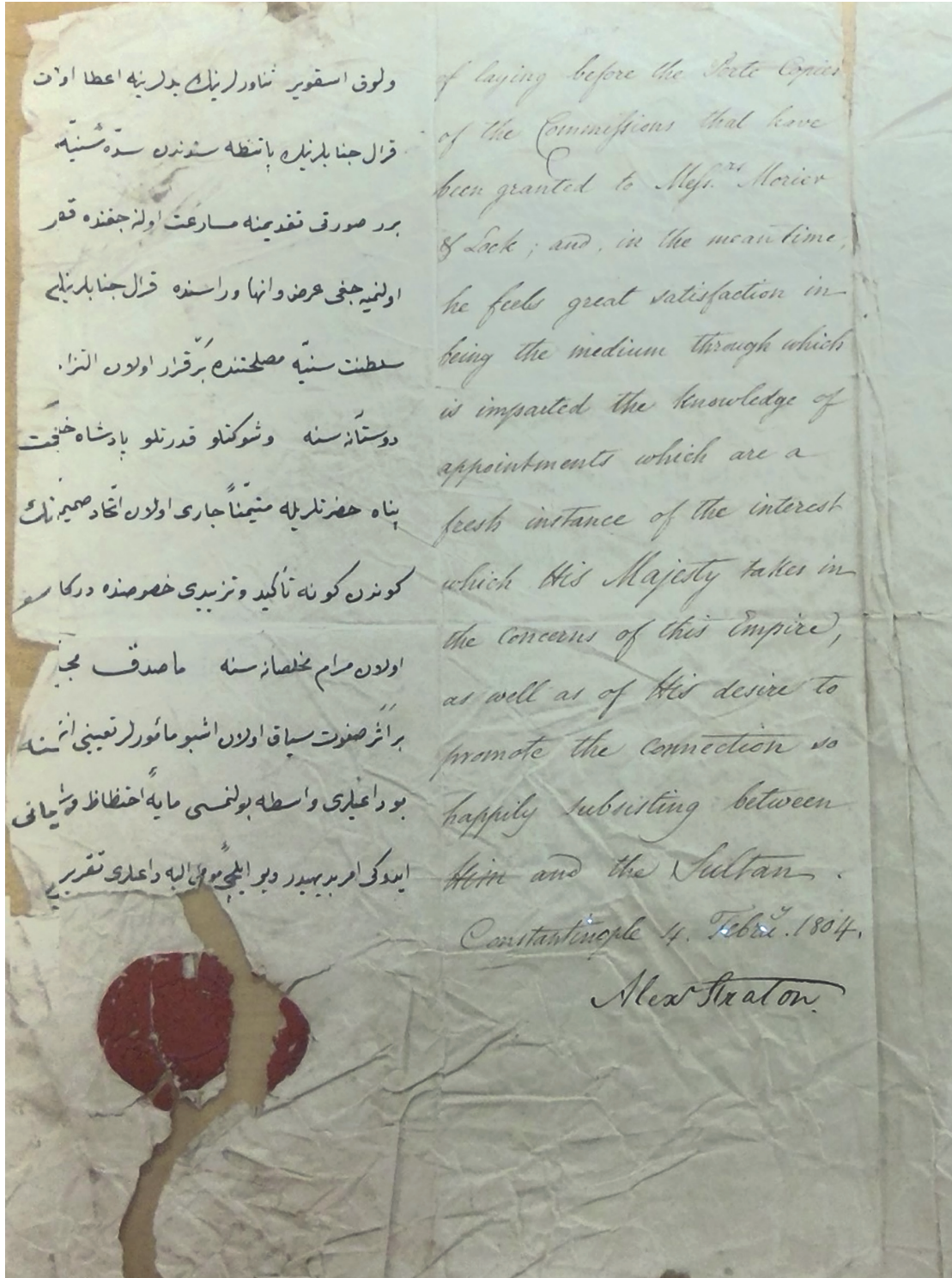
- Grozdanovski, Jovica, “Arχείο Αλή Πασά Συλλογής Χότζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Σχολής Αθηνών. Τόμος Δ’ (Εισαγωγή-Ευρετήρια-Γλωσσάρι). Έκδοση-Σχολιασμός-Ευρετήρια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των: Δημήτρη Δημητρόπουλου και Παναγιώτη Μιχαλάρη. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2009; Arχείο Αλή Πασά Συλλογής Ι. Χότζη Γενικών Αρχείων του Κράτους και Μουσείου Μπενάκη. Τόμος Ε’ (1792- 1820). Έκδοση-Σχολιασμός-Ευρετήρια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των: Δημήτρη Δημητρόπουλου, Παναγιώτη Μιχαλάρη. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, 2018”, *Patrimonium.MK : Periodical for Cultural Heritage - Monuments, Restoration, Museums* 15/6 (2022), 397-400.
- Güner, Selda: “Londra'da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfi (Ekim-Aralık 1803)”, *Gazi Akademik Bakış* 9/17 (2015), 41-69.
- <https://ascsa.edu.gr/research/gennadius-library/about-us> [Erişim tarihi 17.06.2024]
- <https://ascsa.edu.gr/research/gennadius-library/about-us/history> [Erişim tarihi 17.06.2024]
- <https://www.ascsa.edu.gr/news/newsDetails/the-ali-pasha-papers-published> [Erişim tarihi: 19.06.2024]
- <https://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/konstantinos-mousouros-papers> [Erişim tarihi: 11.07.2024]
- <https://mapoe.stanford.edu/sources-methods/ali-pasha-archive> [Erişim tarihi: 19.06.2024]
- Kader, Merve, D. ve Kezban A. Kaplan: “İrlanda Patates Kıtılığının Osmanlı Basınına Yansımaları (1845-1852)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36/2 (2021), 497-526.
- Kâtib Çelebi: *Levâmi'ü'n-Nûr Fî Zulmet-i Atlas Minor*, çev. Ahmet Üstüner and H. Ahmet Arslan-türk, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.
- Kuneralp, Sinan: “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807– 1891)”, *Belleten*, 3(1970), 421–35.
- Kuneralp, Sinan: *Les Musurus Une Famille De Diplomates Ottomans Lettres Et Documents (1852-1910)*, İstanbul: ISIS Yayınları, 2015.
- Kuneralp, Sinan: *The Ottoman Empire and Its Neighbours V Official Correspondance of Constantine Musurus First Ottoman Diplomatic Representative in Athens 1840-1848*, İstanbul: ISIS Yayınları, 2024.
- Kuneralp, Sinan: *The Ottoman Empire and Its Neighbours V Official Correspondance of Constantine Musurus First Ottoman Diplomatic Representative in Vienna 1849-1850*, İstanbul: ISIS Yayınları, 2024.
- La Turquie*, 12 Şubat 1891, 34/ 2.
- Mead, Edwin D: “Washington and the Peace Treaty”, *Advocate of Peace Through Justice*, 88/6 (1926), 336-338.
- Miller William: “Additions to Modern Greek History in the “Gennadeion”, *The Journal of Modern History*, 9/1 (1937) pp. 56-63.
- Panayiotopoulos, Vassilis ve D. Dimitropoulos ve P. Michailaris: Arχείο Αλή Πασά, Συλλογή Χότζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Τόμος Α’, Atina: Institute of Modern Greek Research of the National Research Foundation, 2007.
- Panayiotopoulos, Vassilis, ve D. Dimitropoulos ve P. Michailaris: Arχείο Αλή Πασά, Συλλογή Χότζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Τόμος Β’, Atina: Institute of Modern Greek Research of the National Research Foundation, 2007.
- Panayiotopoulos, Vassilis ve D. Dimitropoulos ve P. Michailaris: Arχείο Αλή Πασά, Συλλογή Χότζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Τόμος Γ’, Atina: Institute of Modern Greek Research of the National Research Foundation, 2007.
- Panayiotopoulos, Vassilis ve D. Dimitropoulos ve P. Michailaris: Arχείο Αλή Πασά, Συλλογή Χότζη, Γενναδείου Βιβλιοθήκης. Τόμος Δ’, Atina: Institute of Modern Greek Research of the National Research Foundation, 2007.

- Panayiotopoulos, Vassilis ve D. Dimitropoulos ve P. Michailaris, Αρχείο Αλή Πασά Συλλογής Ι. Χώτζη, Γενικών Αρχείων του Κράτους και Μουσείου Μπενάκη, Τόμος Ε' (1792-1820), Έκδοση-Σχολιασμός-Ευρετήρια, Ατina: National Research Foundation – Historical Research Institute, 2018.
- Philliou, Cristine: “The Paradox of Perceptions: Interpreting the Ottoman Past through the National Present”, *Middle Eastern Studies*, 44/5 (2013), s. 661-675.
- Sabah*, 15 Şubat 1891, 529/ 2.
- Smith, Lucy E: “The Dedication of the Gennadius Library”, *The American Magazine of Art* 17/ 7 (1926), 346-347.
- Sturza Mihail D.: *Dictionnaire Historique et Genealogique des Grandes Familles de Grece d’Albanie et Constantinople*, Paris, 1999.
- Şafak, Nurdan: *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Şiviloğlu, R. Murat: “The Ottoman Empire and the emergence of its ‘Irish Question’ ” *Middle Eastern Studies*, 59/1 (2022), 35-53.
- The Classical Association of the Middle West and South, Inc. (CAMWS), “The Gennadius Library and the American School in Athens”, *The Classical Journal* 18/2 (1922), 71-72.
- The University of Chicago Press “The Dedication of the Gennadeion at Athens”, *American Journal of Archaeology* 30/ 2 (1926), 203-204.
- Walton, Francis R: “Gennadeion Notes, II: Incunabula in the Gennadius Library”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 32/2 (1963), 209-212.
- Weber, Shirley H.: *Voyages and travels in the Near East made during the 19 century; being a part of a larger catalogue of works on geography, cartography, voyages and travels, in the Gennadius Library in Athens*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1952.
- Weber, Shirley H.: *Voyages and travels in Greece, the Near East and adjacent regions, made previous to the year 1801; being a part of a larger catalogue of works on geography, cartography, voyages and travels, in the Gennadius Library in Athens*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1953.
- Woodward, A. M: “Voyages and Travels in the Near East Made during the XIX Century: Being Part of a Larger Catalogue of Works on Geography, Cartography, Voyages and Travels, in the Gennadius Library, Athens by Shirley Howard Weber”, *The Journal of Hellenic Studies*, 74 (1954), 235-236.
- Woodward, A. M: “Voyages and Travels in Greece, the Near East and Adjacent Regions Made Previous to the Year 1801 (Catalogues of the Gennadius Library, II) by S. H. Weber”, *The Journal of Hellenic Studies*, 75 (1955), 205-206.
- Yaycıoğlu, Ali ve Antonis Hadjikyriacou ve Fatma Öncel ve Erik Steiner ve Petros Kastriakis: “Mapping Ottoman Epirus (MapOE, <https://mapoe.stanford.edu/>)”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 9/2 (2022), 145-152

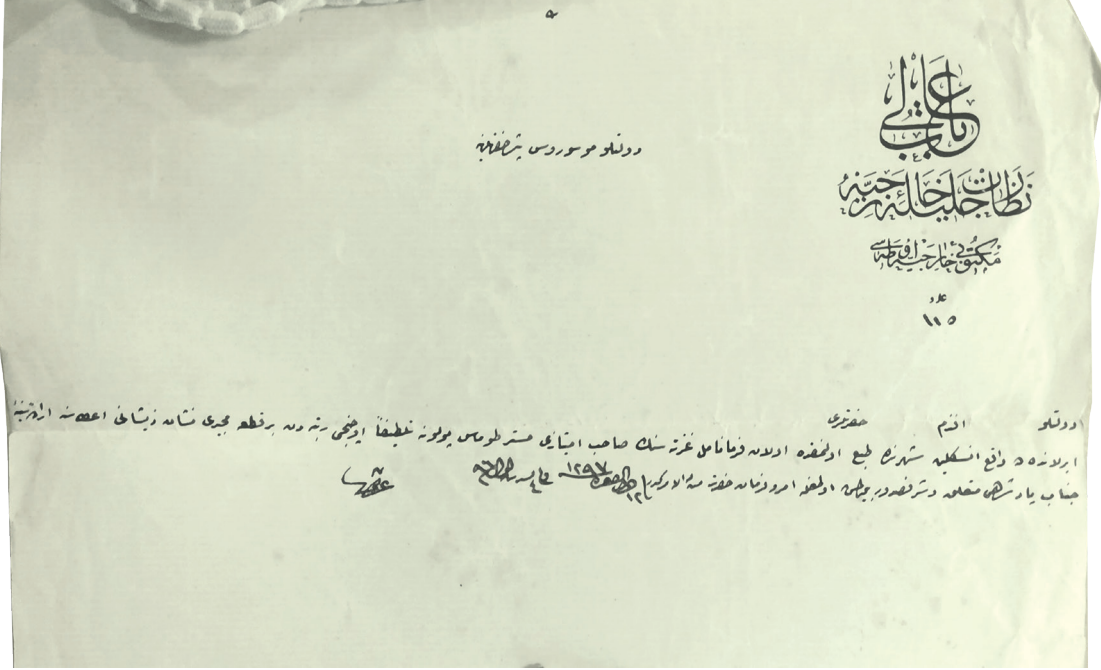
EKLER

Ek 1: Gennadius Kütüphanesi Ali Paşa Koleksiyonu'ndaki 100/29 numaralı belge

Ek 2: İrlanda'da yerel bir gazete sahibine nişan verilmesi konusundaki belge

Bihî

Bâb-ı Âli
Nezâret-i Celile-i Hariciye
Mektûbî-i Hâriciye Odası
Aded: 115

Devletlü Musurus Paşa Hazretlerine

Devletlü Efendim Hazretleri,

İrlanda'da vaki Eniskilin (Enniskillen) şehrinde tab' olunmakta olan *Fermana Meyil* (*Fermanagh Mail*) gazetesinin sahib-i imtiyazı Mistır Tomas Polon'a (Thomas Polson) taltifen üçüncü rütbeden bir kıt'a Mecidî Nişan-ı zişanı îtasına irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi müteallik ve şeref-sudur olmağla emr ü ferman hazret-i men-lehül-emrindir. Fî 12 Zilkade sene 1297 ve fi 3 Teşrin-i Evvel [12]96.

Bende
Abdullah?